

AVRUPA EKONOMİLERİ VE MAX WEBER TEZİ

Doç. Dr. Kürşat Haldun AKALIN¹

Öz

İktisat tarihçileri, on altıncı asrın Avrupa ekonomik ilerlemesini dinsel iç savaşları ve göçleri gözardı ederek araştıramazlar. On beşinci asrın son on yılına girildiğinde, İspanya'nın Yeni Dünyayı ve Portekiz'in de Doğuya çıkan deniz yolunu keşfettiğini görürüz. Yeni yolun baharatlar açısından sağladığı yararlar, bir dereceye kadar eşitsiz olsa da, tüketicilere ve tüccarlar arasında paylaşılmaktaydı. On altıncı asrın ilginç kentinin, gelişmesine kısmen de olsa uğradıkları dini zulüm nedeniyle İberya'dan Yahudilerin göç edip gelmesine borçlu olan ve dinsel çekişmelerin bir sonucu olarak aniden refah kaybına uğrayan Antwerp olduğuna hiç kuşku yoktur. Diğer taraftan uluslar arası bankacılığa kadar uzanan geniş kapsamlı papalık aidat sistemi, ulusçu eğilimlere neden olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin büyük mülk sahibi ve nakit servetlere sahip olması çok önemli ekonomik bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Cizvit, Puritan, Kalvinist, Kapitalizm
Jel Kodu: Z1

THE ECONOMİCS OF EUROPE AND THE MAX WEBER'S THESIS

Abstract

The economic historians cannot inquiry that 16th century European economic progress neglect their religious civil wars and migrations. The last decade of the 15th century we saw both the Spanish discovery of the New World and the Portuguese discovery of the sea-route to the East. The benefits of the new route for spices were shared, somewhat unequally, perhaps, between consumers and traders. There is the undeniable fact that the 16th century's wonder-city, Antwerp, owed part of its development to the immigration of Iberian Jews, occasioned by religious persecution, and lost its prosperity with suddenness as the result of essentially religious quarrels. Also the papal fee system, with its wide ramifications of international banking, was cause to nationalistic tendencies. There was the important economic fact that, the church of medieval Europe had great properties and cash possessions.

Key Words: Jesuit, Puritan, Calvinist, Capitalist
Jel Code: Z1

¹ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, haldunakalin@osmaniye.edu.tr

GİRİŐ

Mesleği veya ekonomik uğraşıyı tanrısal kurtuluğu sağlayan bir tür araç kabul eden, tanrıya içten inançla ve dıştan da yasasına bağlanmakla yerine getirilen her ekonomik uğraşıyı birer ibadet haline getiren Weber tezi içeriđindeki² bir yorum; çalışmayla sabrı telkin eden Katoliklikte ve özellikle de Cizvitlerin öğütlerinde rastlanılmış olsa bile, kilise karşıtları akımı içindeki Puritanlığı bunlardan farklı kılan, mesleki etkinlikte kazanç ile başarıya ulaşanların bu dünyada seçilmişlerden ve öte dünyada da kurtarılmışlardan olduğu inancıdır. Katolik ile Cizvit ilahiyatta, kazanç veya parasal menfaat tamamıyla ret edilirken; Puritanlıkta kâr ile başarı seçilmişliğin işareti olarak algılanmış, mesleki ilerleme ile sermaye artırımını tanrıya yaklaşma olarak kabul görmüştür. şayet inanan kişi, tanrıyı seviyor ve yasasıyla bildirdiği iradesini de işinde yerine getiriyorsa, tanrı kendi lütuf ile ihsanını inananların kendi kişisel dünyevi kazanç ile başarıyla vermektedir. Tanrıya inanan kişi, ister ülkeyi savunan bir asker, ister kazanç peşinde koşan bir işadamı, isterse de toplumda adaleti dağıtmakla görevlendirilmiş bir yargıç olsun; mesleğiyle insanlara hizmet eden ve tanrıya yönelen herkes, aynı zamanda da ölümden sonraki hayatını da kurmaktadır. Çeşitli mesleklerdeki ve farklı toplumsal konumlardaki herkes, gördükleri türlü işlerle aynı tanrıya iman etmekte ve yönelmekte; aynı zaman içinde değişik nitelikteki işgücünü tanrının hizmetine sunmakta, işinde kendisini verimli ve yararlı kılarak insanlığa hizmet etmektedir.

Dinsel eğilimleri veya mezhep aidiyetini toplumsal tabakalarla bağlantılı olarak³ ele alan Weber'in savı eleştirilirken, özellikle de Protestanlığın, kapitalist ruhun dinsel içeriğini

² "Max Weber'in tanınmış tezi, kapitalist ruhun veya kazanç peşinde koşma tutkusunun ilkesel olarak Protestanlığın ve esas olarak da İngiliz Puritan tarzının bir ürünü olduğunu öne sürmüştür. Weber tezine karşı olan Robertson, kapitalizmin ruhunun dinsel dürtülerden çok uygarlığın maddi koşullarından kaynaklandığını savunmuştur (Aspects, p. xvi). Dinsel güdülerden tamamıyla kopmuş bir kimsenin bile, rasyonel ekonomik teşebbüste bulunabileceği ve üstün başarı gösterebileceği görüşü ileri sürülmüştür. Kapitalist ruhun Puritanlık tarafından üretildiği iddiasını ret eden Tawney de, sonraki aşamalarında Puritanizmin ekonomik beklenti eğilimine ahlaki bir kutsiyet kazandırdığı fikrini benimsemiş; dinsel görevlerde ahlaki bir inanç temelini bulunduğu, din ile ekonomik etkinlik arasında beklenmedik bir uyumun sağlanması halinde bu yabancılaşmanın pek uzun sürmeyeceği görüşünü öne sürmüştür. Tawney ile Robertson arasında çok dikkat çekici farklılıklar bulunmaktadır. Tawney, Weber'in Puritan idealler ile diğer dinsel yapıların kıyaslama yapılmasını kesinlikle gereksiz bulurken; tam tersine Robertson, diğer dinsel yapıların Weber'in görülerine uymadığı, Puritanların da bu dinlere benzer kazanç karşıtı olabileceği, iş ilişkileri ahlakiyla ilgili olarak liberal düşüncelere sahip olsalar bile Weber'in Puritan ilahiyattan özümsemişi gibi kapitalist ruhun Puritanlıktan kaynaklanmadığı görüşünü savunmuştur. Max Weber'in tezi, özellikle de, İngiltere ve Kuzey Amerika'daki ekonomik bireyciliğin yükselmesiyle ilgilidir. İngiliz ve Amerikan Puritanların yazdıklarına yakın içi duyan Weber'in tezini çürütmek amacıyla Robertson, dinin kapitalist ruhu oluşturmak için hiçbir etkisinin olmadığını açıklamıştır. Bireysel kazanç tutkusunun ve rasyonel seçim mantığının inananlar tarafından benimsenmesine, Kalvinizmden çok daha fazla Cizvitlerin dini katkıda bulunmuştur. Kalvinizmin ticari işlere uyumlu olduğu kanısı hatalıdır. Cizvitlik, diğer mezheplerden çok daha fazla ekonomik hayata uyumlu olmuştur." (Brodrick, 1934; 2)

³ "Max Weber, dinsel grupların sosyolojik yapı farklılıklarının kapitalist ruhun benimsenmesi açısından çok önemli olduğunu belirtmiştir. Kilise ve mezhep arasındaki temel farklılıkta, doğal bir sosyal grup olarak kilise ulus kapsamında bir tür aile bağı kurarken, mezhep gönüllü bir dayanışma ilişkisini geliştirmektedir. Reform hareketinin ilk kiliseleri, yükselen ticaret eğilimiyle ve kazanç hedefli ekonomik çıkarlarla birlik kurmuştur. Weber, Cunningham ve Tawney'e göre özellikle kalvinist kiliseler kazanç maksadıyla uyumlu görünmüşlerdir. Diğer mezhepler, mensupları arasında kazanç peşinde koşan

oluşturacak özelliklere ancak on yedinci asrın sonlarına doğru kavuştuğu vurgulanmıştır. Oysa kazanç maksatlı ekonomik etkinliğin izine reform öncesinde dahi rastlanılmaktadır. Reformdan sonra ekonomik faaliyetle ilgili bakış açısında bir değişiklik ortaya çıkmış olsa bile, bu ancak on yedinci asrın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Ancak kilise karşıtları akımında ve bunlardan özellikle Puritanlıkta, mesleki etkinlik içinde disiplinli ve dakik olarak çalışmak, tutumluluk sayesinde sermaye arttırımına gitmek, bütün bir ömrün her anını tanrıya adanmak bir ibadet kutsallığına erişmiştir. Reformdan önce ve hatta Lutheryen mezhepte bile, mesleki etkinlik yoluyla ulaşılan başarı veya kazanç, tanrı hoşnutluğunun bir ödülü olarak görülmemiş, seçilmişliğin veya kurtarılmışlığın bir kanıtı olarak kutsal kılınmamıştır. Weber'i eleştiren bazı araştırmacılar, dünyevi görevin bir tanrı hizmeti olduğunu öne sürmüştür. Katolik kilisesi, dünyevi görevlerdeki etkinliğe bağlı olarak bütün hizmetleri azaltma yönünde bir eğilim göstermiştir. Katolikler de dünyevi işlerinde kendilerini tanrıya adamada yükümlü kılınmışlardır. Bir kimsenin görev ciddiyeti içinde bütün dünyevi sorumluluklarını yerine getirmesi, dolaylı şekilde tanrıya hizmet etme bilincine varmasıyla mümkündür. Sanayi tesisleriyle kapitalist gelişmenin öncü ölkelerden biri haline gelen Belçika⁴, Weber'in kapitalizm ile kalvinizm arasında nedensel bağ olduğu izlenimini uyandıran tezine hiç uymamaktadır. Belçikalı Cizvitleri, kişisel çıkar duygusuyla ekonomik faaliyette bulunmak ile tanrıya hizmet etmek arasında asla bir fark görmemişlerdir. Tıpkı Puritanlıkta olduğu gibi Cizvitlikte de, rasyonel şekilde çalışmak dünyevi asketikizmin temeli haline getirilerek şart koşulmuştur.

pek olmadığı için, servet sahibi olmada çok daha katı ve tutucu olmuştur. Fakir kiliselerin müdavimleri de orta sınıftan alt katmanlarından meydana gelmekte, çoğu geçimlerine yetecek düzeyde ve maksatta ekonomik faaliyetlere katılmaktadır. Max Weber'in dinsel eğilim ile toplumsal konum arasında kurduğu bağlantının, ekonomik başarı ile dindarlık arasındaki uyumun gerçekliğinden asla kuşku duyulmamalıdır. Burjuva kiliselerinin ulusal karakterli olmasının bir sonucu olarak, modern Protestan kiliselerinin büyük bir çoğunluğuna orta sınıf karakteri hakim olmuştur. Sosyoloji ve ekonomi biliminin ışığında kilise tarihiyle ilgilenen Weber, Tawney, Cunningham ve diğer araştırmacılar; özellikle de, kapitalizm ve kalvinizm arasındaki uyumdan söz etmişlerdir. Yükselen burjuva sınıfının varlığı, işlerin yeni teknolojinin kullanılmasına ve kişilerin rasyonel yönetimine dayanmaktadır. Rasyonel muhakeme, yaşamı sadece eğlenmeyle ve tefekkürle harcanmayacak kadar kıymetli olduğunu düşünürmekte, nitelikli kılınan emekle yararlı olmayı zorunlu kılmaktadır. Fiili rasyonalizm de denilen iş, verimlilik ile sıkı çalışma üzerine kurulmakta; orta sınıf kesimlerinin inançlarıyla, ahlaklarıyla ve dinsel karakterleriyle geliştirilmektedir." (Niebuhr, 1957; 29)

⁴ "Belçika çok uzun bir zamandan beri imalat sahasında özellikle de tekstilcilikte önde gelen merkezlerden biriydi. Eskinin geçim ekonomisi düzeni asırlar öncesinden çöküp gitmiş, loncaların üstünlüğü çoktan yok olmuştu. Modern tekniklerle değerli maden yataklarına inilmiş ve kömür çıkarılmış, şirketlerin kârlılığına uygun olarak sermaye birikimi yoğunlaşmış, hatta Flemenk diyarının pek çok tüccar evinin işletme sermayesi bile Belçika'ya akmış, uygun coğrafik durumu dolayısıyla iş ortamlarıyla etkili iletişimde bulunulmuştur. Böylesine önemli unsurlara ilaveten, mesleki yeteneklerin yani nitelikli işgücünün varlığı ve eğitim yoluyla geliştirilmesi Belçika'nın sanayileşmesine büyük tesirlerde bulunmuştur. Belçika'nın Walloon sahasındaki demir sanayinde asırlardan beri işçiler çalışmış, yeni sanayi bölgeleri de benzeri verimli teknikleri kullanmıştır. Yüzlerce yıldan beri sanayi üretiminde ileri giden Belçika, ekonomik ilerleme ve yenilikler konusunda

1.Yeni Ticaret Yolları ve Yükselen Ekonomik Bireycilik

Protestan ahlakı ile, mesleki etkinlik, disiplinli ve dakik çalışma, tutumluluk ve sermaye birikimi, rasyonellik ve hesaba dayanırlılık arasında bir uyum ve nedensellik bağı kuran Weber; Protestan ahlakı ile rasyonel ekonomik davranış arasında kurduğu bu bağı içeren tezini daha gcl bulgularıyla destekleme yoluna gitmiştir. Werner Sombart tarafından öne sürülen İsraililerin ussal ekonomik etkinliğin oluşumundaki rolünü kesinlikle ret eden Weber⁵, Avrupa’da ortaya çıkan bu toplumsal oluşumda yalnızca reformu ön plana çıkartmıştır. Kapitalist ruhun temel dayanağı, Weber’e göre, bireysel özgürlüğü ve kişisel kararı zorunlu kılan hesaba dayalı olarak yürütülen için sürekli denetimi ve rasyonel dünyevi faaliyet olduğu için; Katolik kilisenin, kazanç gdl rasyonel ekonomik etkinliği yaratması veya dünyevi asketikizme uyum sağlaması, mümkün değildir. Ortaçağın gelenekleriyle donatılmış Katolik kilisesinin, dıştan kurduğu baskıyla ve ibadete getirdiği hoşgörüsüz biçimlendirmesiyle davranışlarda tanrı iradesine bağlılığa son verdiği için, insan doğasının yönlendirdiği kazanç maksatlı rasyonel faaliyet ile bütünleşmesi, tutumluluk ve dakiklik üzerine kurulan iş ahlakı normlarını kurtuluşun aracı olarak benimsemesi Weber’e göre mümkün değildi. Protestanlığın dünyevi asketikizmi, artık mesleki etkinlik yoluyla Tanrı’ya içten yönelmek isteyen insanlar için yaşamın içinde ve insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkmakta; tanrının ezelden çizdiği iyi veya kötü yazdı da, rasyonel ekonomik etkinliğin sonucunda görünmektedir. Feodal teslimiyet bağının kopmasıyla ve Katolik varlık hiyerarşisinin altüst olmasıyla birlikte, yeni ulus devletlerinin yükselmesi sırasında duyulan en köklü nefret, papalığın kralların ve prenslerin üzerindeki üstünlük hakkına karşı beslenmiştir. Bu dinsel otoriteden kopma ve doğruluğu tartışılamayan dogmatik biimlenmeden kurtulma hareketi, ulusal olduğu kadar ussal görüşlere de dayanmaktaydı. Ulus devlerin yükselmesiyle birlikte bireysel rekabet ve ekonomik dinamizm yoğunlaşmış, eskinin despotik ve dogmatik toplumsal sistemi içinde kök salmış olan dünyadan vazgeemenin zorunlu kıldığı aylaklık ve tembellik hali kendiliğinden yıkıntıya uđramıřtır⁶.

İngiltere’ye bile örnek olmasıyla, sanayileşme sahasındaki yarışta en önde gitmesiyle, Weber’in temel araştırmalarında ne sürdüğü fikre hiç uymamaktadır. Zira Belçika halkı, tamamına yakın bir çoğunlukla Katolik’tir.” (Samuelson, 1957; 119)

⁵ “Asırlar boyu Museviler, borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraşı haline getirdiler. Fakat, bütün bunlar, toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Böylece, geniş iş adamı kesimiyle, modern ekonomik durumun yaratıcıları arasında Musevi’ye çok ender olarak rastlandığından, girişimci tipi tamamıyla Hıristiyan’dır, sadece Hıristiyanlığın sahası dahilinde idrak olunabilir. Tam tersine, Musevi imalatlar, modern bir fenomendir. Başka bir sebep yoksa, meslek oluşumlarının dışında kalmaları nedeniyle, Musevilerin rasyonel kapitalizmin oluşumunda paylarının olması olanaksızdır.” (Weber, 1950; 359)

⁶ “Katolik kilisesinin sapkınlık cezalandırmasına rağmen gnahkrı affetmesi, geçmişte, bu gün olduğundan çok daha fazla yayındı. Őimdiyse sapkınlık, modern ekonomik karakterdeki insanlar tarafından hiç önemsenmemektedir. Kilise düzeninde tanrıya ynelinmemesi demek olan sapkınlık, on beşinci asrın en zengin ve ekonomik bakımdan da en ileri gelen gelen şahsiyetleri tarafından da suç olarak görülmemiştir. Diğer taraftan kalvinizmin de, on altıncı asırda Cenevre ve İskoçya’da, on altıncı ve

Kurtuluğu kilisenin dışına çıkartan ve dindarlığı da işyerinin içine taşıyan bu kültürel altüst oluşun en ilginç tarafı da, ne kadar dini idealleri dile getirmiş olsa da, dünyayı ret etmeyi değil de dnyevileşmeyi esas almış olması, servetin ve maddiyatın kişi yaşamındaki önemini ne çıkartması, temel etken olarak bireysel yeteneklerin geliştirilmesi üzerine kurulan ekonomik ilerlemede dogmatikliğe değil de akılcılığa dayanmasıdır. Böylece papalık otoritesinden kurtulmayla başlayan ve giderek vahiy kudretini taşıyan kilise dogmalarından bütünüyle kurtularak bireysel serbestliğe ve ussal kararlara zemin hazırlayan dinin dışına çıkarılan dünya ile; bilimin ve tekniğin, hr düşünce ile teşebbüs özgürlüğünün önündeki engeller ortadan kalkmıştır. Kapitalist geliřmeyle⁷ de tanımlanan böylesine kapsamlı kültürel değişmenin bireysel ve ussal içeriğinin, papalığın ve altındaki dogmatik erklerin o her Şeyi kendi iradesine bağlayan hiyerarşik gücüne karşı duyulan husumetten beslenmiş olması hiç yadırganmamalıdır. Böylece papalığa ve resmi kilise anlayışına karşı ortak duyguların beslenmesiyle, daha reform öncesi dönemlerde başlayan ve reformdan sonra da hızla yayılan serbest kilise eğilimi büyük bir gücü kazanmıştır. Başlangıçta kralların buyruğu ve prenslerin de gayretleriyle desteklenen reform görüşlerinin serbest kilise hareketiyle semeresini vermesiyle, Roma ile önceden kurulan bütün bağlar kopma noktasına gelmiştir. Antik Yunan ve Roma felsefesinin tesiriyle Katolik sosyal sistemin kş süreci uzun bir dönemi kapsadığından, Ortaçağ despotik ve dogmatik düzenin yıkılması kısa sürede kapitalist gelişmenin yerleşmesini her yerde olanaklı kılmamıştır. Zira pek çok bölgede rasyonel

on yedinci asırlarda da Hollanda'nın önemli bölgelerinde, on yedinci asırda New England ve aynı zamanda İngiltere'de insanların zihinlerinde ve davranışlarında mutlak bir hakimiyet kurması, kilisenin bireyler üzerinde muhtemelen fiilen kurmuş olduğu bu baskının yerine geçmesinin sonucudur. Dinsel kontrolün bireysel ve içsel olarak bireylerin davranışları üstünde kurulmasına, bu dönemler boyunca Hollanda ve İngiltere'de olduğu kadar Cenevre'deki ticaret aristokrasisi tarafından da çok gcl bir Şekilde hissedilmişti. Reformistlerin ekonomik gelişme sahasındaki Őikayeti, dinin özünün kaybedilerek davranışlar üzerinde biçimlendirici tesirinin kalmayışı, kilisenin sosyal yaşamdan çekilmesi olmuştur." (Weber, 1992; 4)

⁷ "Weber tezinin bazı gclklerle karşılaştığı kesindir. İlk olarak Weber'in Protestan ahlakı kavramı açık bir Şekilde ifade edilmemiş, birkaç öz ifadeyle tanımlanmamış ve empirik olarak da sınanmamıştır. Weber'in tezi, Avrupa'nın bütün bölgelerini dikkate almak yerine, on dokuzuncu asırdaki görünümüyle Avrupa'nın kuzeyindeki Protestan lkelerin güneyindeki Katolik ülkelere kıyasla aşırı derecede sanayileşmiş olduğu iddiasına dayanmaktadır. Üstelik Weber, Protestan nitelemesiyle, Anglikan gelenekten gelenleri veya Luteryan olanları pek kast etmemekte, kalvinist çizginin u noktasındaki Puritanları esas almaktadır. Kalvinist ilahiyatçıların büyük bir çoğunluğu, Weber'in kapitalizm ile kalvinizm arasında kurduğu bu uyumu reddetmiş, kapitalizmin ruhunun kesinlikle Hıristiyan karşıtı olduğunu vurgulamıştır. Sermayenin arttırılarak kazanç peşinde koşulmasına azmettiren ve parasal servetin sürekli çoğaltılmasına dayanan kapitalizmin ruhu, kapitalizmin kendisine özgüdür, sistemin kendisi üretmiştir, tanrı şanı güdüsüyle veya tanrı mutemetliği maharetiyle hiçbir ilgisi yoktur. Oysa Weber kapitalist ruha c önemli karakteristik özellik eklemiştir: daha çok servetin kazanılması veya mesleki başarının sağlanması tanrıya karşı üstlenilmiş tek görevdir, dinsel asketikizmin ekonomik davranışı biçimlendirmesiyle zevklerden ve tüketimlerden sakınıldığı gibi lüks hayattan da uzak durularak savurganlıktan kurtulmuş ve para ekonomik faaliyet içinde tutulmuştur, tanrıya ulaştıran yegane takva yolu olarak mesleğin kabul edilmesiyle cllk ve dürüstlükle birlikte dakiklik sıkı çalışmanın ilkelerini oluşturmuştur. Kapitalist ruhun bütün çeşitleriyle değil de sadece biriyle ilgilenmiş olmakla Weber, tezinin daralttığı ve sınırlı bir tarzını esas aldığı gibi, tüm biçimleriyle ne Protestan ahlakını ve ne de kalvinizmi incelemiştir. Gerçekten de tanınmış bir iktisat tarihçisi olan Jacob Viner, Weber tezinin son derece dar kapsamlı olduğunu, kapitalizm ile Protestanlık arasında nedenselliği açıklayan meslek ile kadercilik öğretilerinin çok yaşıf işlendiğini belirtmiştir. Viner, on dokuzuncu asır ekonomik analizcilerden hiç birinin Protestan bölgelerin Katolıklere kıyasla

ekonomik etkinliğe geçit vermeyen hukuki engeller tam olarak kaldırılamadığı gibi, asırlarca hakim kılınmış zihniyet duvarlarının yıkılması çok uzunca bir süreyi gerektirmiştir⁸.

Ancak Avrupa'da kapitalizmin zihniyetiyle ve kurumlarıyla yükseldiği hemen her bölgede, Katolik sosyal sistemin ve dayandığı feodal teslimiyet bağının kısa sürede yıkıldığı bir gerçektir. Kapitalizmin bireysel karar ile duyguları öne çıkartan hür teşebbüs zihniyeti, yüksek kazanç ve başarı arzusu, bilime dayalı teknik ilerlemeyi zorunlu kılan üretim ve işletme yönetimi dinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmıştır. Feodal ilişkiler üzerine kurulan Ortaçağ zihniyetiyle asla uyuşmayan kapitalizmin kendine uygun zihniyetin ve faaliyet tarzının yerleşebilmesi, elbette öncelikle Roma'ya bağımlılıktan kurtulmayı ve özgün olduğu kadar ulusal da olan dinsel bir dokunun güçlenmesini gerekli kılmıştır. Protestan ahlakından çok ticaret yollarının değişmesi, ulus devletçiliği vs gibi din dışı faktörler kapitalizmin gelişmesini sağlamıştır⁹. Avrupa'da ulus devletlerin yükselerek, papalığın tanrıdan sonra gelen her şeyin üzerindeki mutlak iktidarına karşı beslenen husumet hislerine destek olması, modern kapitalizmin düşünsel ve kurumsal yerleşmesinin adeta ön koşulu haline gelmesine yol açmıştır. Kapitalizmin yükselmesi Ortaçağ sosyal sisteminin çöküşünü zorunlu kılan bu türden bir karşılıklı ilişki, Ortaçağların sonlarına doğru gerçekleşen veya bazı bölgelerde de tam gelişme olarak ortaya çıkan rasyonel ekonomik faaliyetin en önemli ön koşullarının, siyasal bir güç olarak papalık otoritesinden olduğu kadar, hür ekonomik teşebbüs önünde ciddi bir engel olan despotik ve dogmatik sosyal sistemden de kurtulmayı gerektirdiği

kesin üstün olduğu gerçeğini ret etmediğini, ancak bu ekonomik gelişme farklılığının Protestan ahlakından kaynaklanmadığını vurgulamıştır." (Novak, 1993; 4)

⁸ "Yün tüccarı olan Alberti ve diğer Katolikler, antik çağın natüralist filozoflara ait klasik metinlere bağlı kalmışlardır. Son dönem klasik felsefenin, kapitalist zihniyeti oluşturan ve besleyen kaynaklarından biri olduğu konusunda çok az kuşku duyulmaktadır. Alberti ailesi Homer ve Demosthenes'den Xenophon'a, Virgil ve Cicero'dan Livy ve Plutarch'a, Plato ve Aristotle'den Varro ve Columella'ya hatta Cato ve Pliny'ye varana kadar tüm Roma-Yunan uygarlığını oluşturan eserlere sahipti. Servetin anlamı ve kullanılmasıyla ilgili Seneca'nın yazdıklarını, Alberti, kelime kelime kopya etmiştir. Floransalı zengin çevrelerin ekonomik bakış açısı, antik çağın felsefi fikirlerine dayanmıştır. Antik çağ felsefesinin davranışlar üzerindeki tesiri ne kadar kesin ve büyük olsa bile, Roma Katolikliğinin etkisini gölgelemiş değildir. On beşinci asra gelinceye kadar karşı konulamaz bir güç olan kilise, her şeyi hükmetmiş ve her şeyi de kendisine bağımlı kılmıştır. Oysa Alberti, kilise dogmalarına değil, doğrudan tanrının sözlerine gerektiğini belirtmiştir. Devlet borçlarında ve vergilerinde faiz oranlarının temeli haline getirmiştir." (Sombart, 1916; 224)

⁹ "Calvin ve kalvinist ahlakın, kilise hukukunun tefecilik yasağı ile skolastik para kuramını açıkça ret etmesinin, modern ekonomik düşüncenin öngördüğü içerikteki para ve kredi ilişkilerini kesinlikle desteklemesinin büyük önemi olmuştur. Paranın sadece tüketim mallarını satın almak için kullanıldığı yargısına dayanan önceki Hıristiyan ahlakının paranın doğurgan olmadığı görüşünü tamamıyla terk etmiş olan Calvin, iş etkinliğine aktarılan paranın kazanç sağlayabildiği için, parayı ve krediyi üretken bir güç olarak kabul etmiştir. Ekonomik ilerleme ile ahlaki yücelme arasında içsel bir bağıntı kuran Calvin, devletin iktisadi idaresiyle işbirliğinin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Devlet borçlarında ve vergilerinde faiz oranları uygulayan kalvinistler, para değişiminde kazanç sağlamak ve tüccarlara ucuz kredi yaratmak gayesiyle, Cenevre'de bir devlet bankasının kurulmasını sağlamışlardır. Bu ekonomik uygulamasıyla Cenevre kapitalizmin başlangıç noktasını oluşturmuş, kalvinist ahlakın dünyanın her yerine yayılacak olan kapitalizmle uyum sağlamasını mümkün kılmıştır. Cenevre'nin bu ekonomik konumu, Calvin ve Cenevelilerin zihinsel gelişmelerine derinden tesir etmiştir. Pek çok dikkat uyarıları içinde kapitalizm bir kere kabul gördükten sonra, kalvinist saflık ve çalışkanlık eğilimi kendisini göstermiş, kalvinist topluluklar kapitalist davranışa uygun karaktere ve özgün yoğunluğa sahip olmuşlardır. Sürekli sıkı çalışmaya yönelmişler, tüketim harcamalarını kısmış ve lüksten sakınmışlar, çalışmalarını üst düzeyde yararlı kılmak amacıyla sermaye birikimine önem vermişlerdir." (Troeltsch, 1976; 643)

kuşkusuzdur. Roma'yla kurduğu son derece olumsuz bağlantısının temelinde, uzunca bir süreyi gerektiren çok kapsamlı ekonomik gelişmesi olan İngiltere; bir veya iki asır içinde yüksek düzeyde finansal güçle birlikte, özgürlüklere olanak sağlayan hoşgörü temelli siyasal yapıyı geliştiren İsveç; giderek güçlenen prenslerin kendilerini ölüme atacak derecede cesaretleterek reform hareketinin odağı haline gelen Almanya; krallar ve prensler üzerinde egemenlik süren papalığın dünyevi iktidar gücünün kırılmasında, ulus devletleriyle birlikte kapitalist ilişkilerin bir düzen ilişkisine dönüşerek kurumsallaşmasında öncü rolünü üstlenmiştir. Luther'le birlikte Roma'dan tamamıyla kopma ve ulusal din oluşturma eğilimi kesinlik kazanmış, kilisenin dünyadaki başının papalık değil de prenslikler olduğunu içeren yönetim anlayışı lutherizmin adeta siyasal mesajı haline gelmiş, sadece Almanya'da değil Avrupa'nın çok çeşitli bölgelerinde genel bir kabul görmüştür.

Avrupa'da ekonomik bakımdan ileri gitmiş ölkelerin önemli bir kısmının Protestan olması, kapitalist ilişkilerin Cenevre'de başlaması, kilise dogmalarının konusu olmaktan çıkarılan faizin doğal haklar kapsamında meşru kılınması¹⁰, kapitalizm ile kalvinizm arasında uyumun olduğunu öne süren Weber tezinin öne çıkmasına neden olmuştur. Roma'dan kopma ile uluslaşma eğilimi arasında bir bağlantı kurulduğu gibi, dinde bağımsızlaşmanın bir ifadesi haline gelen Protestanlık ile ekonomik ilerleme arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu görüşü Max Weber tarafından öne¹¹ sürölmüştür. Avrupa'da Protestan ölkelerde veya reform görmüş kilise yapısını barındıran bölgelerde ekonomik ilerlemenin fark edilir olması, Weber açıkça ifade etmiş olmasa da, pek çok araştırmacının kalvinizm ile kapitalizm arasında nedensel bir bağ kurmasına neden olmuştur. Ne var ki genel bir akım olarak Protestanlık ve bunun daha sonraki aşaması olarak kalvinizm ile kapitalizm arasında kurulan bu karşılıklı etkileşimin açıklaması mükemmel olmaktan çok uzaktır. Avrupa'daki kalvinist ve Puritanist olan bölgelerde yaşayan insanların dinsel duyguları ile ekonomik faaliyetleri arasında kıyaslamada bulunan hiçbir araştırma yapılmaksızın, kalvinist meslek anlayıřına¹² ve çalışma ile çile

¹⁰ "İş yapmak maksadıyla verilen üretken kredinin tefecilik olarak görölmemesi, faiz işlemlerine yasallık kazandırmıştır. Fakir bir insandan veya tüketim gereksinimlerini karşılamak isteyen bir kimseden asla faiz alınmamalı, talihsizliğinden veya çaresizliğinden dolayı kimse borçlu fakiri taciz edip canından bezdirmemelidir. Ancak ödeme gücü olmayan veya borçlanacağı para için verecek güvencesi de bulunmayan bir kimse için, para sahibinin borç vermeme serbestisi vardır. Zira borçlanmış bir kimsenin, aldığı paradan çok daha fazla kazanma mecburiyeti vardır. En ucuzunu seç ve en uygununu yap mantığı içinde faiz almayı bile doğal haklar kapsamına alan doğal hukuk anlayışı, belirli bir oranı veya sağladığı kazanç miktarını aşmamak koşuluyla meşru olduğu düşüncesini insanlara kabul ettirdi, haksızlıklara mani olmak gayesiyle ekonomik gidişata denk düşen bir seviyede ve gereksinimleri karşılayacak bir düzeyde faizlerin belirlenmesini zorunlu kıldı. Cenevre'deki fiili ekonomik yaşam, doğal hukukun dogmadan arınmış ilkeleri tarafından düzen altına alınmıştır. (Troeltsch, 1976; 648)

¹¹ "Max Weber, bu gün için bu dinsel ilhamın sona ermiş olsa da, Protestanlığın bir akımı olarak kalvinizmin meslek öğretilerinin modern kapitalizmin temel nedeni olduğunu öne sürmüştür. (Fanfani, 1935; 15)

¹² "Kapitalist sistemin kalvinist özümsemesini sağlayan Protestanlığın meslek ahlakı, seçilmişliği garanti altına almanın bir işareti olarak sıkı çalışmayı öne çıkartmış, çalışma esnasında sürekli ve şiddetli zihinsel kontrolü gerekli görmüş, bir tek

çekme¹³ duygusuna odaklanılarak, yani tamamıyla kuramsal olarak yapılan araştırmalarda kapitalizm ile kalvinizmin arasında uyumun olduğu öne sürülmüştür. Kişisel kararlar ile inançlar arasında bir neden-sonuç bağlantısı kuran bu türden araştırmalar yapılmadığı gibi, Weber tezinin geçerliliğinin belirlenmesi için dinsel tutumlar ile bireysel davranışlar hakkında saha araştırmasının yapılmasının gerekli olduğu bile vurgulanmış değıldir. Protestan ülkelerin hemen hepsinde öne çıkan alışılmış uygulamaları ret etme eğilimine, kazanç peşinde koşan tüccarların veya bankerlerin ne ölçüde katıldığı; protestan öğretiyi davranışlarının nedensel güdüsü haline getirmek şöyle dursun, bu yeni inançtan ne kapsamda haberdar olduğu hakkında gözlemsel bir araştırma yapılmış değıldir.

Rasyonel ekonomik faaliyetle uyum sağlaması bakımından Yahudilerin dinsel eğilimleri ile kişisel yetenekleri arasında kapsamlı bir kıyaslama araştırması (Sombart, 1911; 21) yapmış olsa da, Werner Sombart, soyut öğretileri açığa çıkartmaktan ve aralarında kuramsal bağlantıları kurmaktan daha ileriye gidememiştir. Puritanizmin bile Musevilikten kaynaklandığını veya Museviliğın Hıristiyanlar tarafından uygulanan bir tarzı olduğunu (Sombart, 1911; 247-249) iddia eden Sombart'ın teorik ayrıntılarına inerek açıkladığı Judaizm ile kapitalizm arasında kurduğu bu bağın (Sombart, 1911; 308, 313) karşısında, Weber de, yine tamamıyla kuramsal içerikte Puritanlık ile kapitalizm arasında karşılıklı bir ilişki¹⁴ kurmuştur. Oysa reform inancının hakim olduğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki kurtuluğu kilise içinde arayan Katolikler ve mesleki yükselmeye karşı olan Lutheristler, dogmatik olarak faizli borca şiddetle yasaklamış olmalarına rağmen, ekonomik yaşam içinde çok önemli rolleri

kişinin yoğun enerjisini sistematik bir yararlılık içinde doğrudan tanrıya adanmasını sağlamış, kişinin eriştiği kârı bile tanrı takdisinin bir belirtisi olarak benimsettirmiştir. Protestan ahlakında meslek ve çalışma kavramı, her türden aylıklığı daha doğrusu verimsizliği şiddetle yasaklamış, tüm kazanç veya başarı ihtimallerini tanrının kişiyi takdis etmesi uğrunda yararlı ve gerekli kılmış, kazanç emelini en geniş kapsamda ticaret ve iş sahalılarının her koluna hakim kılarak para elde etmeye kutsiyet kazandırmıştır. Adam Smith zamanından beri klasik ekonomi kuramı, ekonomik davranışın temellerini zevkçilik üzerine kurmuş olmasına rağmen, dinsel güdülerıyla kapitalizm yararlılık üzerinden yükselmiştir.” (Troeltsch, 1976; 646)

¹³ “Çalışmak, aslında fiilen çile çekmek demektir. Asketizm yani çilekeşlik ise, kişinin dinen arınması için kesinlikle gereklidir. Mesleğinde çile çeken yani işinde doğrudan tanrıya yönelen inançlı bir dindar için kazanç veya başarı, tanrının kendisini seçmiş olduğunun en berrak işaretidir. Ancak ne kazanç veya başarı ve ne de sıkı çalışma veya katlanılan eziyetler, kişinin mutlak hedefi veya hali olmamalıdır. Kapitalist daima tanrı lütfünün sadık bir mutemediymiş gibi davranmalı, kazandığı servetin ve edindiği mülkün sadece tanrıya ait olduğu bilincine vararak gösterişten ve savurganlıktan kendini çekip kurtarmalı, tanrıya karşı üstlendiği mutemetlik görevinin bir gereği olarak parasını ekonomik faaliyeti içinde tutmalı, istihdam yoluyla insanları kötülüğün pençesinden kurtararak cemaatin hayrına çalışmalıdır.” (Troeltsch, 1976; 648)

¹⁴ “Weber'in karşılaştığı en büyük güçlük, parasal kazancın bu dünyada tanrıya karşı üstlenilmiş tek görev olduğu görüşüne, Protestan ilahiyatçılardan bir tekinin bile katılmamış olmasıdır. Ne kadar sığ da olsa, Weber, teze tanıklık eden kaynakları, bir tarafta kırsal yaşam düşününü vaizlerin sözlerinden derlerken, diğer taraftan birden bire Philadelphia'ya dalış yapması tam bir aykırılıktır. Weber'in, kalvinist ahlakın içeriğini, gerçekte bir Puritan bile olmayan Benjamin Franklin'in vecizeleriyle açıklamış olması ise, tam bir ironidir. Kapitalizmin ruhunu Franklin'in tavsiyeleriyle açıklayan Weber, dünyevi bir kişiliği olmadığı Puritanlığın temsilcisi haline getirerek tam aksi yönde yol almıştır. Sıkı çalışma, şiddetli yükselme ve başarıya tutkusu, düzenli ve sade bir yaşam, çıkarıcılık ve yararlılık hedefli dürüstlük ve sevgi vs gibi kapitalist ruhun karakterini açıklarken, kalvinist ilahiyatçılar yerine yararlı felsefenin temsilcisini esas alması kalvinist çevrelerde bile soğuk karşılanmıştır. Günümüzde bile pek çok kalvinist ilahiyatçı ve tarihçi, bu dünyada her tür kötülüğün çıkarılıktan ve bencillikten kaynaklandığını görerek, kapitalizmin John Calvin ile uyumlu kılınmasını nefretle karşılamaktadır. Avrupa'daki kalvinist çizideki kiliselerin tamamı kapitalizmin adından bile nefret etmektedir.” (Novak, 1993; 6)

üstlenmişlerdir. Belçika’da ekonomik ilerlemeye Katoliklerin yaptığı katkı, muhtemelen en dikkat çekici bir Weber aykırılığıdır. Diğer taraftan Weber tezinin geçerli olduğu kuramsal içerikte öne sürülürken, İngiltere’deki Katoliklerin ekonomik gelişmeye olan katkıları tamamıyla gözardı edilmiş, 16. ve 17. asır Hollanda’sında Katoliklerin rasyonel ekonomik faaliyetteki önemli rollerinden üstünkörü şekilde bile söz edilmemiştir. Üstelik protestan bölgelerin ekonomik ilerlemede çok ileri olduğu ve protestan meslek ahlakının ekonomik hayata canlılık getirdiği içeriğindeki yargıların doğruluğu, saha araştırmalarıyla sınanmamış ve bu Weberci iddiaların gerçeklerle kıyaslaması hiç yapılmamıştır. Tartışma tamamıyla kuramsal kıyaslama sınırlarında yapılmıştır. Katolik bölgelerin tamamının ekonomik bakımdan geri kaldığını ve Katolikliğin de servet sahibi olmaya karşı çıktığını öne sürmek, hiç gerçekçi değildir¹⁵. Luther ve Calvin’in yaşadığı yıllara henüz gelmeden Hollanda, Belçika ve Lüksemburg gibi ülkelerin yanında Almanya’nın Kuzey ve Batı bölgeleri, neredeyse üç asırdan beri istisnai bir ekonomik etkinlik ve canlılık göstermekteydi.

Hollanda ve Flander’de tekstil imalatı ve ticareti çok ileri giderken, aralarında ekonomik ve ticari işbirliği sağlayan Alman kent bölgelerinde demir dökümü ve dış ticarete çok önemli gelişmeler göstermiştir. İngiltere’de ise ekonomik hayat 8. Henry’nin saltanatı öncesinden beri çok büyük bir canlılık göstermeye başlamış, kralın ikinci evliliğinin geçerli olduğunu ısrar etmesinin sonucunda da Roma ile olan bütün bağları bir anda kopmuştur. Hollanda’da ekonomik altın çağ 15. asrın sonlarında başlamış olması, reformun etkisinin olmasından önce rasyonel ekonomik faaliyetin temel kurumlarıyla gerçekleşiyor olması; Weber’in dünyevi asketikizm kuramının nedensel bir işlevde bulunmadığını kanıtlamaktadır. Hollanda, henüz 13. asrın sonlarına doğru, en azından tekstil imalatı ve dış ticareti sahasında dünyada en ön sırada yer almasını sağlayan ataklarda bulunabilmiştir. Üstelik Hollandalılar, özellikle de Alman şehirlerine karşı üstünlük kurmalarını sağlayan üretim sektörlerinin önemini erken kavramış, verimli bir üretim veya kaliteli fakat düşük maliyetli ürün üretmeden dış ticarete

¹⁵ “Özel mülkiyet düşüncesinin bir aracı olarak servet sahibi olma idealini, doğal hukuku benimsemiş tüm Katolikler savunmuştur. Faiz almanın gerekliliği ile düşkünlere merhamet ve komşulara sevgi hissini bile uzlaştırmış olan Katolikler; faiz almayı ve kazanç sağlamayı doğal haklar kapsamına alarak uygun görmüş, Hıristiyan uygarlığı içinde mükemmelleştirilmesinden yana oldukları doğal düzeni bozmamak gerektiğini bile kabul etmişlerdir. İnsan doğası düşüncesini geliştiren ve doğal haklar temeline dayanan doğal hukuk düzeniyle bütünleşilmesi gerektiği görüşünü benimseyen Katoliklere göre; servet tanrı armağanı olduğu için, mülk sahibi olma asla kınanmamalıdır. Servete ve mülke sahip olunmasına değil de, kullanılma tarzına ve maksadına odaklanan Ortaçağ ilahiyatçıları; sürekli artan bir arzuyla kazanç peşinde koşulmasını ve sınır tanımaz şekilde maddi servetin arttırılmak istenmesini, tanrıya ait olan dolayısıyla tanrının hizmetinde kullanılması gereken zamanı heba etmek olarak görerek, kesinlikle günahkarlık olduğuna hükmetmişlerdir. Servetin korunmasını dinen uygun gördükleri gibi, komşunun gereksinimlerini karşılamak için çalışmayı da uygun bulmuşlardır. İşinde komşunu aldatma uyarısına (1. Selaniklilere 4: 6) bağlı kalarak Ortaçağ Katolikliği, ticarete kuşkuyla ve nefret hissiyle bakmıştır. Ticarete kâra karşı olan Katolik yazarlar, satış fiyatının alış fiyatına eşit olmasına ve tüccar kazancının da işçi ücretini aşmamasına dayanan adil fiyat ölçüsünde ısrar etmiş, tüccarların her malı satmamasını ve hileli

üstünlük kurmanın olanaksız olduğunu görmüş ilk girişimciler olmuşlardır. Çoğunluğu Katolik ve özellikle de İtalyan olan eskinin ticaret merkezlerinde ortaya çıkan bu çöküş, reform hareketinin Avrupa’da yaygınlık kazanmasıyla bilhassa dikkat çekici bir hale gelmiştir. Ticaret yollarının değişmesiyle¹⁶ daha da kesinlik kazanan bu çöküş, Weber’in Protestan ahlakı ve kapitalizmin gelişmesi kuramıyla bağlantılı olarak yorumlandığında, Roma papalığına bağlı kalan dolayısıyla Katolik inançta ısrar eden bölgeler kuramsal bir yargıyla gelişmeye ayak uyduramamış sahalara olarak görülmüştür. Katolik inanca bağlanan bölgelerin, kapitalizmin güdüsel etmenlerinden (dünyevi asketikizm, seçilmişlik arzusu, tanrı mutemetliği tutumluluğu, tanrı şanını arttırmada disiplinli ve dakik çalışma düzeni vs) yoksun kalınması nedeniyle ekonomik canlanmanın gerçekleşmediği, bu sebeple de elinde tuttuğu ticaret merkezlerinin artık önemini kaybettiği görüşü, teorik muhakemeden ileriye gidememiştir. İtalyan şehir devletlerine muazzam servetlerin girmesini sağlayan eski ticaret merkezlerinin önemini kaybetmesi, coğrafik keşiflerin ardından gelen yeni ticaret yollarının bulunmasının ve yeni ticaret merkezlerinin kurulmasının bir sonucu olduğundan, reformdan çok önce gerçekleşmiştir. Yeni ticaret yollarının açılmasıyla birlikte olağanüstü bir ekonomik üstünlük elde eden Hollanda ve İngiltere’nin ekonomik yapısını değiştirmiş ve ticaret hacmine ivme kazandırmıştır. İskandinav ülkeleri, istiklallerini elde etmeleriyle birlikte Alman sanayi-ticaret şehirleriyle olan tüm bağlarını koparmış, kendi aralarında lonca bağı kurmuş olan bu kentler tek tek çöküşün eşğine gelmişlerdir.

Sanayi ve ticari faaliyetlerde yüksek kazanca ulaşıldıkça, zengin kesimlerin iş ile hissettikleri inançları bütünleştirme arzusu veya parasal kazancı ile tanrıya yönelişi arasında uyum kurma emeli giderek daha da bir anlamlılık ve zorunluluk kazanmıştır. Hollandalıların ekonomik tarihleriyle ilgili Weberci bakış açısıyla yapılmış araştırmalarda, başarılı ve refah seviyesi yüksek olan bu ülkede; kalvinizm tarafından yaratılmış ve bireysel kazanç arzusuyla özdeş kılınmış kapitalizmin ruhunun, güdüsel bir etmen veya düşünsel bir eğilim olarak nasıl davranışlara yansımış soyut teorik mantıkla açıklanmıştır. Bu Weberci kuramsal uyarlama mantığının¹⁷ belki de en önemli yanılığısı, finans merkezi olarak kapitalizmi kurumlarıyla

tartı kullanmamasını şart koşmuş, özellikle de ayın günlerinde yaptıkları satışı tasa dışı ve sağladıkları kazancı da haram ilan etmişlerdir.” (Fanfani, 1935; 154)

¹⁶ “Adam Smith, Amerika’nın keşfi ile Hint okyanusuna deniz yollarının açılmasını, muazzam servet kaynağı olarak görmüştür. Columbus’un 1492 yılında Avrupa’dan Hindistan’a deniz yolunu açmasıyla, Avrupalı tüccarlar Cape menfezini keşfetmiştir. Karadan değil de denizden Doğuya çok daha kısa bir sürede ulaşılması, mal taşınan Doğudan kıymetli madenlerin Avrupa’ya akmasına yol açmıştır. Böylece Doğu Hindistan ticaretiyle, Amerikan altınları ve Uzak Doğu malları Avrupa’ya akmıştır. Genişleyen ticaret ruhu yüksek kazanç güdüsüyle, Hindistan’ın ve Amerika’nın keşfiyle uyarılmış, muazzam sömürülere neden olmuştur.” (Robertson, 1933; 185)

¹⁷ “Kalvinist çizgideki ulusal teokrasinin en mükemmel tasvirini oluşturan İskoç Presbiteryenizmi, tıpkı Musevilğin zenginliğe ve kazanca yönelmesinde olduğu gibi, Hıristiyanlığın uhrevi çilekeşliğini terk ederek toplumun kazanç güdüsü

işleten ve Avrupa'nın en önemli ticaret merkezi haline gelen Amsterdam'a 17. asırda bile kalvinizmin hakim olamamış ve bu kapitalist gelişmenin reformdan önce gerçekleşmiş olmasıdır. Hollandalı tuċcar ve bankerlerin dinsel konulardaki en önemli istemleri, alişmiş oldukları sanayi ile teşebbüste sağlanılan özgürlüklerin aynısının öğreti veya inancın seçilmesi konusunda dinsel sahada serbestliğin tam anlamıyla sağlanmasını kapsamaktaydı. Bireyin dinsel inancını ve tanrıya yönelişini, öncelikle kendisini ilgilendiren ve doğrudan kendisi tarafından karar verilmesi gereken bir konu olduğuna inanılmaktaydı. şayet Weber tezi geçerli olmuş olsaydı, yani kapitalist gelişmenin temeli veya nedeni kalvinizm olmuş olsaydı, ekonomik gelişmenin devamlılık gösterdiği bölgelerde dine bağlanış yoğunlaşır ve dini duygular güçlenirdi. Oysa tam tersi bir eğilim ortaya çıkmış, hoşgörü ve insan sevgisi yaygınlık kazanmış, inanç ve vicdan özgürlüğü siyasal bir akım olarak hakimiyet kurmuştur. Ayrıca finans ve ticaret merkezi olan Amsterdam'daki tuċcar kesiminin önemli kısmının Katolik olması, Katolik kilisesinin burada düzenlediği ekmek-şarap ayininin alişılmışın dışında çok uzun sürmesi, kalvinizmin kapitalist ekonomik etkinliğin nedensel güdüsü olduğu içeriğindeki Weber'in tezini geçersiz kılmaktadır.

Bağımsızlık savaşının sonunda Hollanda nüfusunun tamamına yakın kısmının Katolik olması, özellikle de finans ve ticaret sahasında bu denli önde gitmesinde protestan ahlakının hiç rolünün olmadığını kanıtlamaktadır. Amsterdam'ın 16. ve 17. yüzyıl başlarındaki ekonomik ve sosyal yapısının Katolik inanç üzerine kurulu olmasına rağmen, kapitalist gelişmenin rasyonel ekonomik faaliyet ve kurumsal oluşum bakımından en ileri boyutta devamlılık göstermesi, kazanç maksatlı ekonomik etkinliğin en azından dinsel inançlardan bağımsız gerçekleştiğini göstermektedir. On altıncı asırda Amsterdam belediye başkanı Jacob Poppen, bankerlik işlerinde muazzam sermayesi olan sofı bir Katoliktir. Poppen'in karısı ve çocukları da dindar Katolik olduğu halde, çok yüksek ticari kazançlar elde etmiş, önemli kişilere yüksek faiz karşılığı borçlar vermiştir (Samuelson, 1957; 105). Katolikliğin fakirler arasında rağbet bulduğu yargısı kadar, ilk etapta kalvinizmin zengin işadamları ve tuċcarlar tarafından hemen

temelinde düzen altına alınmasına öncülük etmiştir. Kamu hizmeti duygusu pek gelişmese de, kadercilik öğretisinden Hıristiyan dünyevi lütf ideali yükselmiştir. Kazancın seçilmişliğin kanıtı haline gelmesi ve iş uğraşısı içinde ile çekilmesi vs gibi ilkeleri dikkate alındığında; kapitalizm ile kalvinizm arasındaki güç birliğinin olduğunu açığa çıkartan temel nedenlere ulaşılır, son üç asır boyunca hızlı ilerleme kat eden gelişmiş ölkelerin başarı sebepleri kesinlik kazanmış olur. Fransa'da en gelişmiş cemaatleri barındıran kalvinist şehirlerin sanayileşmeye öncülük etmesine rağmen, sakinlere şiddetli zulümlere ve insafsız haksızlıklara uğrayan sakinleri, Fransa'dan çıkarak göç ettikleri her yerde, kazancın ve maddi refahın önemli birer unsuru haline gelmişlerdir. Flemenlerin (Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) İspanya'ya karşı koymasını ve Hollandalıların da ticari teşebbüslerde öncü rolünü oynamasını sağlayan kalvinizm; hiç tartışmasız bir şekilde, Presbiteryan İskoçya'da devasa bir hacimde iş kapasitesi oluşturmuş, Londra ve ticari şehirlerdeki Puritanların ekonomik güce kavuşmalarını sağlamıştır. İskoç ve İngiliz örneklerini dikkate alan Max Weber, kalvinizmle Eski Ahit'in dünyeviliğini kabul ederek, ekonomik faaliyetini dinselleştirmişlerdir. Hıristiyanlığın bir tarzı olarak kalvinizm, kazanç maksatlı ticaret ruhunu kutsamış ve iş yerinin kapitalist etkinlikte örgütlenmesine iman katmıştır." (Cunnigham, 1967; 68)

benimsendiği sanısı, son derece yanıltıcıdır. Oysa Hollanda’da olduğu kadar Cenevre’de de ilk kalvinistlerin, toplumun alt zümreleri arasından çıkmış olması bile kapitalizm ile kalvinizm arasında kurulan kuramsal uyumun ne denli gerçeklerden kopuk olduğunu kanıtlamaktadır. Hollanda’nın büyük tüccar ve banker kesiminin yanısıra sanayi üretimine geçmiş yoğun sermayeli şirketlerin sahiplerinin on yedinci asırda bile Katolik inancı benimsemiş olmaları, en azından, rasyonel ekonomik etkinliğin dinsel duygulardan bağımsız olarak gerçekleştiği izlenimini uyandırmıştır. Amsterdam’ın¹⁸ toplumsal yapısı ile dinsel eğilimlerini kıyaslayan araştırmalar, ilk ortaya çıkışı sırasında kalvinizmin, servet sahibi zenginler ile rasyonel ekonomik faaliyetin temsilcileri arasında pek itibar görmediğini kesinlikle ortaya koymuştur. Kazanç peşinde koşan Amsterdam’ın zengin kesimleri kurtuluşu kilisenin içinde ve ayinlerinde ararken, fakirleri de kalvinizmi ilk benimseyenlerden olmuştur. Oysa kalvinist mezhebin ilk yayılması sırasında öne çıkan ve çoğu vaizlik görevini üstlenen bu orta hallinin de altında kalmış temsilcileri, öncelikle kurtuluşun kilisenin içinde ve ayinler aracılığıyla ulaşılması tapınmasına karşı çıkmış, inananların kilise görevlisi olan ile olmayan ayrımını kesinlikle doğru bulmamışlardır. Bireysel kazanç güdüsünün benimsenmesi ve rasyonel ekonomik etkinliğin kurumsal yapıda hukuksal bir düzen ilişkisi olarak yaygınlaşması bakımından kapitalist gelişmenin en ileri boyutta olduğu Hollanda’yla ilgili olarak yapılan araştırmalarda, kalvinizme rağmen Katoliklerin büyük çoğunlukta olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Hyma, Amsterdam’ın finans ve ticaret sahasındaki yüksek kazançlı ekonomik etkinliklerdeki öncü konumuna, daha Ortaçağlarda ulaşmış olduğunu vurgulamıştır¹⁹. Uluslar arası ticaretten büyük pay alma ve finans işlerinden yüksek kazançlar edinme olarak kendisini gösteren Katoliklerin öncülüğündeki bu kapitalist gelişme süreci, 16. asra gelindiğinde çok hızlı bir şekilde yaygınlık kazanmıştır. 1503 yılında hiç Protestan olmamasına ve Yahudilere de çok nadir olarak rastlanmasına rağmen, tutulan gümrük kayıtlarından Hollanda tacirlerinin ve denizcilerinin, Baltık gemi taşımacılığında ve deniz ticaretinden muazzam meblağlarda kazanç sağladığı ortaya çıkmıştır.

¹⁸ “Hollanda, Doğunun baharat ticaretini kendi inisiyatifine almış, Hint okyanusunu aşarak getirilen her mal tekeline eline geçirmiştir. Böylesine kazançlı ticari faaliyetlerinin bir sonucu olarak Amsterdam, Uzak Doğudan gelen malların tüm Avrupa’ya arz olduğu bir merkez haline gelmiştir. Dünya ticaretindeki bu güçlü konumuyla Amsterdam, Hollanda’nın devasa hacimdeki parasal soklarını biriktirmesini ve Avrupa’nın en büyük finansal gücü haline gelmesini sağlamıştır. Doğu Hindistan şirketi ve Amsterdam bankasıyla Hollanda, Avrupa’nın ekonomik merkezi haline gelmiştir.” (Sée, 2004; 48)

¹⁹ “Flemenk ülkelerinde kalvinizmin ve kapitalizmin yükselmesi ve Hollanda Cumhuriyetinin modern kapitalizmi geniş ölçekte kurumsallaştıran ilk devlet olması, Weber’in ve izleyicisi Troeltsch’in araştırmalarının ilgi çekmesine neden olmuştur. Flemenk’deki kalvinistler, Cenevre’deki Calvin yönetimini örnek almış ve sermaye birikiminde rasyonel davranan Huguenotlar gibi kazanca yönelmişlerdir. Hollanda’nın ticaret ve finansman işlerindeki bu öncü konumu dolayısıyla 1658 yılında, bankalara para yatırmaya ve şirketlere ortak olmaya kilisenin karşı çıkması nedeniyle, Max Weber’in ve izleyicilerinin düşlediği eğilimin tersi gerçekleşmiştir.” (Hyma, 1938; 126)

Hollanda örneğinde sadece kapitalizm konusunda değil siyasal bağımsızlık hareketinin elde edilmesinde de, Protestanlığı öne çıkaran açıklamalar da kesin bir yanılığa düşmüşlerdir. Hollanda'nın bağımsızlığını Protestanlığa bağlayan ve Belçika'nın da Katoliklikte ısrar ettiği için hürriyet savaşında başarısızlığa uğradığını öne süren, düşünce itibarıyla Weberci kanattan gelen bu iddialar; ayrıntısıyla irdelendiğinde, gerçekleri yansıtmadığı kesinlik kazanmıştır. Protestanlığın Kuzeyin isyancılarının yüreklerini çelikleştirdiği ve bu nedenle çok başarılı bir direnç gösterdikleri; Belçikalı asilerin ise, Katolikliklerinden dolayı itaatkar ve teslimiyetçi bir mizaca sahip oldukları ve bu nedenle mücadeleye adayacakları maneviyatlarının olmadığı görüşü ileri sürülmüştür. İspanyol tiranlığı karşısında hürriyet tutkusu halinde olan Hollanda kentlerindeki ticaret ve iş özgürlüğü eğiliminin reform hareketinden çok önce başladığını kanıtlayan bulgulara rastlanıldığı gibi; ayrıca önceden alevlenen bu bağımsız olma özlemi, Hollandalıların, kalvinizmle birlikte esas olarak inanç ile vicdan özgürlüğünü ısrarla istemelerine neden olmuş, düşünce ve inanç serbestliğini bireysel bir hak olarak savunmalarını sağlamıştır. Din ve vicdan serbestliğiyle birlikte gelişen düşünce özgürlüğü sayesinde yerleşen hoşgörü ortamında teşebbüs hürriyetini de yasal boyutlarıyla oluşturan Hollandalılar, her hangi bir devlet iltimasına dayanmaksızın veya bir kent içi örgütlenmeye de gitmeksizin, tamamıyla rasyonel bireysel teşebbüs özelliğinde ekonomik faaliyetleri geliştirmişlerdir. Hollanda'da iş teşebbüsü sahasına doğrudan etki eden büyük firmaların önemli bir kısmı, planlanan hedeflere rasyonel ekonomik kararlarla ulaşan ve kazanç hedeflerinden başka da bir güdü tanımayan eğitim görmüş yöneticileri sayesinde başarılı olmuştur. Dinsel inanç veya dogmatik yargıların dışında ortaya çıkan bu kazanç tutkusu, yerleşmiş geleneklere göre tekrar etmek yerine değişen koşullara göre esnek davranma eğilimi rasyonel ekonomik faaliyetin benimsenmesini ve yükselmesini sağlamıştır. Ekonomik bireyciliğin Hollanda'da bu erken gelişimi, siyasal bağımsızlık hareketini ateşleyen ve rasyonel devlet yapısını bütün organlarıyla işleten en nemli faktör olmuştur. Hemen her sahadaki bireysel özgürlükleri savunmada öncü bir rol üstlenen Hollandalılar, kurtuluşu cemaat olarak değil de tek bir kişinin duygusu haline getirerek dinsel bireyciliği ön plana çıkartan ve dini değişen ekonomik koşullara dinin uyum sağlaması gerektiği vurgusuyla taraftar toplayan kalvinist reform hareketini çabuk benimsemiştir. Zaten asırlardır ekonomik canlanma ve siyasal bağımsızlaşma eğilimini gösteren, din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra teşebbüs özgürlüğünü de kolaylıkla özümsemiş olan Hollanda'da, rasyonel ekonomik faaliyetler kadar dinsel yönelişlere de bireyselliğin hakim olması veya iddia edildiği şekliyle karşılıklı olarak birbirini desteklemesi kolay olmuştur.

Hollanda'nın ekonomik yükselişi dinsel eğilimlerdeki dönüşümle açıklanamadığı halde; bu dinsel dönüşüm, dinden bağımsız olarak gerçekleşen ve reformdan çok önce başlayan ekonomik canlanmanın ortam hazırladığı siyasal bağımsızlaşma ile bireysel özgürleşme eğiliminin bir sonucu olarak kabul görmüştür. Nitekim Batının bütün gelişmiş ülkelerinde, ekonomik canlanma, siyasal özgürleşme ve dinde bireyselleşme eğilimleriyle birlikte ortaya çıkmış ve karşılıklı olarak birbirini desteklemiş ve geliştirmiştir. Hollanda'da ortaya çıkan bu eğilim. İngiltere için de geçerlidir. İngiliz ekonomik gelişmesi veya kapitalist ilerleme 13. asrın başlarında kendisini göstermiştir. Dış ticaret yoğunlaşmış, özellikle de tekstil sanayisinde yeni teknikler kullanılmaya başlamıştır. İngiltere'de 1100'lü yıllardan sonra ortaya çıkan bütün teknolojik ilerlemeler biraz yavaş ve fasıllarla seyretmiş olsa da, sanayi üretiminin her aşamasında gerçekleşmiştir (Samuelson, 1957; 124). Ekonomik hayata canlılık katan ve dış ticarete de yoğunluk kazandıran bu teknolojik ilerleme İngiltere'de reform hareketinden çok önce başlamıştır. Teknolojik ilerleme ile ekonomik gelişme arasında kurulan bu karşılıklı etkileşim, dinden bağımsız bir şekilde başlamış ve olgunlaşmış olduğundan, Weber kuramında öne sürülen, dinsel yöneliş ile ekonomik ilerleme arasındaki nedensel ilişkiye dayanmamaktadır. Teknolojik ilerlemeyi ve ekonomik gelişmeyi dinsel duyguların sağladığını öngören Weber'in kuramı yerine, rasyonel ekonomik bireyciliğin yükselmesinin bir sonucu olarak dinde rasyonelleşmenin de İngiltere'de çabuk rağbet bulduğu, dini dünyanın içine çekerken dünyayı da dinin dışına çıkartan bu rasyonelleşme sürecinde kilise karşıtı mezheplerin (Puritan, metodist, quaker vs) öne çıktığı görüşleri savunulabilir. İngiltere'de ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasında, tanrı şanı ve mutemetliği gibi dinsel güdülerden çok, coğrafik keşiflerle önemli koloniler elde eden İspanya ve Portekiz yayılcılığının önemli etkisi olmuştur. Deniz ticaretinde yükseliş sırasında İngiltere'nin en önemli politik hedefi, İspanya'nın Güney Amerika'da kurduğu hegemonyasını kırmak olmuştur.

Ayrıca, İngiliz yayılcı gücü, kesinlikle, Elizabeth çağının başlamasıyla hemen kendisini göstermiş de değildir. Elizabeth'in tahta çıktığı sırada, İngiltere'nin Fransa'yla olduğu kadar İspanya'yla da denizleri kontrol altına almak uğruna kıyasıya bir mücadeleye gireceğini, bu savaşlardan zaferle çıkacağını hiç kimse tahmin edememiştir (Samuelson, 1957; 108). Gerçekten de Katolik ülkelerin siyasal üstünlüğü altındaki bu dönemin etkili ortamı, tahminlerin çok ötesinde dönüşüme uğrayıp, ekonomik gelişme İspanya ve Portekiz aleyhine fakat İngiltere lehine bir eğilim göstermiştir. İngiltere, komşu ülkelerin henüz farkına varamadığı bir gerçeği kavramış durumdaydı, ülkeye ne kadar fazla altın ve gümüş girişi

olursa olsun en azından i talebi karşılayacak hacimde üretim yapılamayacak olursa, kıymetli servetlerin ülke dışına çıkması kaçınılmaz olacaktır. Ancak yeni teknolojilerin üretime uyarlanmasıyla sağlanan daha kaliteli ve daha fazla mal arzı, feodalizme²⁰ zėu sayılan gösteriş tkretiminden ve despotik hukukla yasaklanmış faiz yasağından kurtulunduğu lde gerekleēecek yatırım artışları sayesinde olanaklı olacaktı. Lordun himayesi ve vasalın da angarya hizmeti üzerine kurulu feodalizmin yıkıcı ve parçalayıcı yapısı, efendilerin kendi arasında girdiği üstünlük mücadelesi, ekonomik gelişme önünde ciddi engel haline gelmiştir. Feodalizmin kşyle birlikte sadece tkretim için yapılan üretim ve ayni ekonomi kntye uğramamış, bölgesel feodal yönetimler de yıkılarak yerine güçlü merkezi yönetimi esas alan ulusal monarşiler geçmiştir. Sanayi ve ticaret sınıflarının yükselmeye başlamasıyla birlikte serbest rekabet de Avrupa'da etkisini göstermiş, i üretim destekli ticari rekabet dış pazarları da kapsayarak ekonomik yarış ülke dışına taşmıştır. İspanya ve Portekiz filolarının karşısında İngiliz gemilerinin de okyanus seyrine uyum sağlamasıyla birlikte, gemi yapımıcılığında ve deniz ticaretinde öncü bir konuma ulaşmışlardır (Samuelson, 1957; 112). Deniz ticaretinde kıtalar arası güzergahın başarılı yöneticileri olarak öne çıkan İngiliz yöneticileri, ekonomik gelişmede deniz ticaretinin önemini kavramışlardır.

2.Kapitalist Gelişmenin Din Dışı Kaynakları

Tarihsel dönemlerin belirlenmesi, çok geniş ve kapsamlı sosyal ve ekonomik özellikli olguların irdelenmesini, bu olgulara yol açan faktörler arasında nedensellik bağlantısının kurulmasını gerektirmiştir. Antwerp'in kesin düşüşü ayrıntısıyla irdelendiğinde, iki asırdan fazla bir süredir devam eden Hollanda'nın ve özellikle de Amsterdam'ın yükselişinin o zamanın yöneticileri tarafından gözden kaçmış olduğu sonucuna varılabilir.²¹ İngiltere ve

²⁰ "Feodal sistem yalnızca, her birinin toprağın bir bölümüne sahip olduğu, bağımsızlaşmış ve kendilerine devredilen otoriteyi miras haklarının bir parçası olarak gören kendi unsurlarının elinde kamusal otoritenin dağılışını temsil eder. Aslında Batı Avrupa'da dokuzuncu yüzyıl boyunca feodalizmin ortaya çıkışı, toplumun tamamıyla kırsal bir medeniyete geri dönüşünün siyasal plandaki yansımısından başka bir Őey değildi. Büyük ticaretin kapitalist niteliği inkr edilemez. Flander ve Brabant kentlerini hammadde ile besleyen yn ithalatçıları, bir seferinde yüzlerce top kumaş satan kumaş tacirleri, Doğu Akdeniz limanlarında ticaret yapan Venedik, Cenova ve Pisalı gemi sahipleri, Lombardiya ya da Floransa'nın, Őubeleri bütün Avrupa'ya yayılan ve ticaretle bankacılığı bir arada yürüten firmalar, eğer kapitalist değilse neydiler? Perakende ve toptan ticaret arasındaki ayrımanın kesin olmadığı doğrudur. Pek çok tüccar ikisini birlikte yürütüyordu. Kuşkusuz ticar uzmanlaşma da henüz yeterince belirgin değildi. Tüccar, yeterince kazançlı bir kârı garantilediği sürece, kendisine sunulan malları, koşullara bağlı olarak ithal ediyordu. Bütün bunlar, ticar kapitalizmin yalnızca piyasa ve çağın toplumsal koşullarının empoze ettiği duruma kendisini uyarladığını göstermektedir. On beşinci yüzyıla kadar ve bu yüzyıl boyunca ticaret ve endüstri merkezleri yalnızca kentlerdi. Batı Avrupa'nın her yerinde yüksek burjuvazi, daha başlangıçtan itibaren kent yönetimlerini tekeline almıştı. Tüm kent yönetimi mekanizmasını yarattı, onun çeşitli hizmetlerini örgütledi, kamu mliyesinin ve kredinin temellerini attı, pazarları kurdu ve örgütledi, okullar açmak ve güçlü kale duvarları inşa etmek için gerekli parayı buldu, burjuvazinin bütün ihtiyaçlarını karşılamak için ne mümkünse yaptı." (Pirenne, 2009; 186)

²¹ "Kalvinizm bütünüyle bir Őehirleřme hareketidir. Daha ilk günlerinde bile kalvinizm, ülke ülke gezen göçmen tüccarların ve gezgin işçilerin balarıyla yayılmıştır. Cenevre kalvinist inancın merkezi olduğu gibi, kalvinist mezhebin en etkili taraftarları büyük iş merkezi haline gelmiş Őehirlerden kmıştır. Antwerp gibi ticaret ve sanayi merkezi haline gelen Londra

Hollanda'nın 17. asırdaki ekonomik güçleri uzunca bir süredir kendisinde toplayarak önde gitmesine rağmen, aynı dönem içinde Fransa çok belirgin bir şekilde ekonomik çöküşün eşiğine gelmiştir. Pek çok faktörün yanında, İspanya ve Portekizde'de olduğu gibi, yaklaşık bir asır süren yoğun kıymetli maden girişinin üretim artışıyla pekiştirilmesinin yerine, lüks tüketime harcanması Fransa'nın ekonomik çöküşüne yol açmıştır. Oysa İngiltere ve Hollanda'da durum çok farklıdır. Parasal artışlar sermaye birikimine yönelerek üretim artışlarına neden olmuş, üretim artışlarıyla birlikte zenginliklerde hızlı artış göstermiş, yeni ticaret yollarının açılması yeni üretim tekniklerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. İngiliz deniz gücü, Puritan mezhep hareketinin²² henüz daha İngiliz halkının önemli bir kısmına hakim olmadan önce, kraliçe Elizabet'in saltanatı sırasında yapısal gelişmesini tamamlamıştır. İngiltere kilisesinin henüz kurulduğu ve kiliselere Roma papalığının hakim olduğu bir dönemde, büyük deniz gücünün yeni bir sanayi kolu olarak ortaya çıkması, dinden tamamıyla bağımsız şekilde gerçekleşmiştir. Weber ekolüne bağlı kalan araştırmacılar, dinsel öğretilerin ekonomik hayatı biçimlendirmekte olduğu görüşüne, 18. asır başlangıcına gelinceye kadar İskoçya'da önemli bir ekonomik gelişme veya kapitalist yayılmanın olmadığını delil olarak göstermektedirler. Ekonomik gelişmeye ve bireysel ekonomik kararlara doğrudan tesir eden etmenlerin, olgulara neden olan faktörlerin hakkında kapsamlı araştırma yapan iktisat tarihçilerinin savundukları görüş, dinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkan rasyonel ekonomik faaliyetin az veya çok derecede dinde değişmeyi beraberinde getirdiği, bu dinsel dönüşümü gerçekleştirdiği nispette dinden destek gördüğü içeriğindedir. Örneğin Amerikan kolonileri üzerine kurulan ticaret ağı İngiltere'nin kapitalist gelişmesine muazzam katkılar sağlamıştır. Kapitalist gelişmeye ivme kazandıran koloni hareketi, dinden bağımsız olarak ortaya çıkmıştır.

İngiltere'nin koloniler üzerindeki kesin hakimiyeti ve sağladığı muazzam servetleri, İskoçya'yı gemi seferleri yasasına uymaya ve deniz ticaretinde öne çıkmaya zorlamıştır.

ve Amsterdam, kalvinist hareketin yayılma merkezleri haline gelmiştir. Kalvinistler, buldukları her yerde, ticaret ve sanayiye örgütlemiş, en modern ve en ilerici unsurları yaşama tarzına aktarmışlardır. Bunları başarırken, sermaye birikimin ve kredinin önemini kavramışlar, bankacılığın büyük ölçekli ticaretin ve düşük maliyetli imalatın oluşturulmasındaki işlevini fark etmişler, iş hayatının diğer fiili olgularının gerçekleşmesinde faiz ödemesinin zorunluluğunu kabul etmişlerdir.” (Tawney, 1998; 91)

²² “On yedinci asır İngiliz Puritanisti, tam olarak kalvinist olmadığı halde, kiliseden kopmuş bir haldeki kalvinistti. Coşkulu Puritan, çok iyi eğitim görmekte ve sade elbiseleriyle müziksiz vaaz toplantılarına katılmaktadır. Ekonomik etkinlikte öne çıkmış olmasıyla Puritan, orta sınıf ideallerini benimsediği gibi, ticari kesimlerin yüksek kazanç hedefleriyle de uyumlu olmuştur. Bir yaşama tarzı ve rasyonel düşünce eğilimi olarak Puritanizmin zaferi, İngiltere'nin gelecekteki ekonomik ve sosyal gelişmesinde belirleyici rol oynamasından kaynaklanmıştır. Puritan vaizler tarafından 1640 ile 1660 yılları arasında çok etkileyici bir tarzda aktarılan meslek öğretisi, sanayi ve ticaret etkinliğindeki süreklilik ile kazançlılık üzerinde uyarıcı tesiri yapmıştır. Richard Steele'in 1684 tarihinde yayınladığı ‘Tüccarlık Mesleği’ adındaki kitabında, gücüyle ve zamaniyle kişinin kendisini işinde tanrıya adanmasının zorunluluğu üzerinde durmuştur. Bireysel kurtuluşu ve ussal seçimi öne çıkartan Puritan devrimi, hür irade vurgusuyla demokratik eğilimi güçlendirmiştir.” (James, 1930; 47)

Glasgow’u da bir merkez haline getiren koloni ticaretinin odağında tütün maddesi yer almıştır. antrepo ticaretinde tütün, çay, şeker ve kereste gibi ürünler merkezlerde toplanıyor; sonra da Fransa, Almanya, İngiltere ve diğere Avrupa ülkelerinde satışa sunuluyordu. Amerikan bağımsız hareketi, İngiltere’ye muazzam servetler sağlayan bu deniz ticaret ağına indirilmiş ölümcül bir darbeydi. Amerika’nın bağımsız olması, coğrafi keşiflerle açılmış bu yeni ticaret merkezlerinden yüksek kazanç sunan tüm bu bağlantılara fiilen bir son verdi. Hollandalılar tarafından yürütülen ticaretin canlandırılmasıyla, Doğu ve Batı adalarına yönlendirilen deniz ticaretinin diğere bölgeleri de kapsayacak etkinlikte genişletilmesi, Batıda kurumsallaşan rasyonel ekonomik faaliyete devamlılık sağlamıştır. Batı Hint adalarıyla girişilen ticaret, İskoç pamuk sanayinin gelişmesine özellikle güdüleyici bir etki yapmıştır. İskoçların bakış açısına göre, Arkwright’ın iplik eğirme makinesi henüz daha tam denenmeksizin ortaya çıkmış, çok kısa sürede üretime uyarlanarak ekonomik gelişme üzerinde muazzam tesirde bulunmuştur. Arkwright’ın eğirme makinesinin, üretimin kalitesine ve teşebbüsün kazancına yaptığı ivme kazandırıcı etkisinden çok, bilimsel yeniliklere dayanan teknolojik ilerlemenin kazanç için ne kadar gerekli olduğunu kapitalist girişimcilerin anlamasını sağlamıştır. Diğere taraftan, Amerikan bağımsızlık savaşı bile İskoç tekstil sanayine büyük bir güç kazandırmış, yoğunlaşan ekonomik ilişkilerle İskoç teşebbüs ruhu canlılık kazanmış, sermaye kaynakları gelişmiştir. Avrupa’da ekonomik canlanma reform hareketinden önce başladığı gibi, İskoçya’daki teşebbüs ruhunun yükselişi kalvinist-Puritan eğilimin kırılmaya başladıktan sonra gerçekleşmiştir. İskoç ekonomisinin atak yaptığı sosyo-ekonomik ortamın ayrıntıları irdelendiğinde, ekonomik gelişme ve yayılma eğiliminin kalvinist-Puritanist ruhunun gücünü kaybettikten sonra canlılık kazandığı; yani dinsel coşku hali ruhiyesinden çok, dünyevileşme ve aydınlanma çağının rasyonel ekonomik yapıya tesirde bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Böylesine bir ekonomik canlanmayı ortaya çıkaran dünyevileşme ve dinden bağımsızlaşma eğiliminin de, Puritan ahlakının bir yansıması olabileceği görüşünü hiç kimse öne süremez. Bu nedenle, İskoç ekonomik ilerleme veya kapitalist gelişme olgusu, hiç bir şekilde, kalvinist inancın bir sonucu olmadığı gibi, presbiteryen ahlakının etkisiyle de biçimlenmiş değildir²³.

²³ “Puritan ahlakı, savurganlığa ve pantiğe karşı olduğu gibi aylıklığa ve yararsızlığa da karşı olmuş, en yüce erdemlerini çalışkanlık ve dürüstlük üzerine kurmuştur. Kalvinist öğretiler en mükemmel gelişmesini Puritanlıkta gösterdiği, İngiltere türü kalvinizm de Puritanlık adıyla toplumsal hayat ve düşünce tarzı üzerinde derin tesir ettiği için; Puritan, başlangıçta her yerde kalvinist olarak tanınmıştır. Kişinin mesleğini uygularken çile çekmesi hemen hemen tüm asketik Protestanlıkta kabul görmüşken, çileyi tutumluluğa ve tasarrufa dönüştürmesi nedeniyle asketikizmi zorluklara direnme azmiyle iş yerine aktaran İngiliz Puritanizmi, asketikizmin en mükemmel ifadesine sahip olmuştur.” (O’Brien, 1970; 112)

İsviçre’de reform ahlakının gerçekten de ekonomik gelişme ve bireysel başarıyı beraberinde getirip getirmediği konusu, kapitalizm ile kalvinizm arasında bir bağ kuran Weber’in tezinin gerçekleri kapsamı bakımından büyük önem taşımaktadır. Ekonomik yükselişin esas nedeninin kalvinizm olduğu önermesi, İsviçre için hiç de gerçekçi değildir. İsviçre’nin sosyo-ekonomik tarihine bakıldığında, dinin yanında pek çok faktörün ekonomik gelişmeye tesir ettiği sonucuna varılır. Her şeyden önce İsviçre, İtalya ile Kuzey ve Batı Avrupa arasında çok elverişli bir konumda bulunmaktadır. Bu coğrafik konumu İsviçre’yi, ticaret ve kara yolunun odak noktası haline getirmiştir. Yoğun ticaret ağı içinde gelişen tarımsal üretim, İsviçre’nin dengeli bir ekonomik yapıya sahip olmasını mümkün kılmıştır. Reform hareketinin başlamasından çok önce, hatta reform düşüncesi Avrupa’da belirmeden uzunca bir süre öncesinden İsviçre, bu elverişli coğrafi konumunun da etkisiyle, çok gelişmiş bir ticari hayat içindeydi. Tarım ve sanayi birbirini destekler şekilde sürekli gelişmekte, kent pazarları yoğun bir şekilde faaliyet göstermekteydi. Uri, Schwytz ve Widwalden kantonlarının kuruluşundan bu yana, konfederasyonun bir bütün olarak kültürel dokusu, başlangıçta özerk yapıda kurulmuş olan bu kantonların daha 1291 yılından itibaren birleşmesine yönelmiş, bu bütünleştirici eğilimi İsviçre’yi feodal parçalanmışlıktan korumuştur. Asırları kapsayan uzunca bir dönem boyunca, feodal parçalanma içinde Ortaçağ Avrupa’sı dışı kapalı bir tüketim ekonomisiyle senyörlerin mutlak hakimiyeti altına girerken; ticaret, sanayi ve tarımı ekonomik istikrar içindeki İsviçre, bu kantonların yükselen refah seviyesinden kaynaklanan serbestliklerle veya bireysel özgürlüklerle feodal teslimiyet bağı altına girmemiş ve vasallık yeminini de içmemiştir. İsviçre, Avrupa reformu başlamadan önce zaten ekonomik canlanma veya kapitalist yükseliş halinde bulunduğu için, reformun ekonomik gelişmeye neden olduğu iddiası gerçek dışı bir önerme niteliğindedir. Avrupa reformu başlamadan önce, İsviçre zaten tarımda komşularına kıyasla çok ileri gitmiş, sanayide teknolojik gelişmenin önemini kavramış, tarım ve sanayideki geniş ölçekli üretimiyle ticarete öncü rolünü çoktan ortaya koymuştur. İsviçre’deki ekonomik gelişme, özellikle de ülkenin batısında gözlük ve saat imalatı öncülüğünde büyük ilerleme gösterirken, doğusu da pamuk işletmeciliği sahasında dikkatleri üzerine çekmiştir. Henüz daha Luther ortaya çıkmadan önce İsviçre’nin nüfusu gelişen ekonomik ilişkilerin de etkisiyle nüfusu sürekli ve hızlı artış göstermiş, kantonlardaki yükselen tarımsal ve endüstriyel verimlilik İsviçre’nin ihraç pazarlarına aktif olarak katılmasına olanak sağlamıştır. İsviçre’nin bu uyum içinde yükselen sanayi ve ihracat sürecinde, çok farklı kültürlerle çok yoğun ekonomik ilişkilere girmiş olması, hoşgörülü dinsel yaklaşımın yerleşmesine ve inanç özgürlüğünün zorunluluğunu fark etmesine neden olmuştur. İsviçre’de kalvinizmin ekonomik faaliyetlerin dinsel içeriğini oluşturması veya

Weber'in kurguladığı işleviyle kazanç güdüsünün tanrısal bir kisveye bürünmesi şöyle dursun, hoşgörü ve vicdan özgürlüğü ile ekonomik faaliyetler bütünüyle dinden bağımsızlaşmış, hesaba dayanan rasyonel kararlara dayandırılmıştır. Borçlanılan paranın işletilmesi ve daha fazla kâr imkanına kavuşulması yani paranın sermayeye dönüşmesi nedeniyle, borç verilen paradan kazanç sağlandığı için faiz ödenmesi gerektiği düşüncesi; Calvin'in faizi kazanç ayrılmış bir pay olarak gören görüşünü²⁴ öne sürmesinden belki de asırlar öncesinden İsviçre'de kabul görmüştür. Oysa Max Weber'e göre, İsviçre'nin Almaca konuşulduğu ve Zwingliye özgü reformist öğretinin benimsendiği yöreleri, ile, Fransızca konuşulduğu ve kalvinizmin yoğun taraftar topladığı bölgelerinde; diğer kantonlarına kıyasla, çok daha hızlı bir şekilde iş hayatı gelişme sürecine girmiş, sıkı ve düzenli çalışmayla üretim artmış, tutumluluk içinde biriktirilen paraların iş etkinliğinde kullanılmasıyla yatırımlar yükselmiştir. Ancak 16. yüzyıldan itibaren İsviçre'de Almanca konuşulan bölgelerin Fransızca konuşulan yörelere kıyasla daha fazla gelişmiş olduğu Weber tezini savunan araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür. J. Calvin'in en önemli bölgesi ve öğretilerinin yayıldığı merkezi konumunda olan Cenevre, zaten reform hareketinden öncesinde bile sanayi ve ticaretin en önemli merkezi durumundaydı, ekonomik bakımdan çok başarılı girişimci yurttaşlar yetiştirmişti. Weber tezinin ana temasını oluşturan, Protestanlık ile ekonomik ilerleme arasında kurulan nedensellik bağlantısı, Almanya'nın iç bölgelerinde bile açıklığa kavuşturulmuş değildir. Almanya'nın çeşitli bölgelerindeki dinsel koşullardan çok daha farklı olan bu bölgelerde, ekonomik yaşam üzerinde belirleyici olan din dışı pek çok faktörün araştırılması durumunda, Weber tezinin geçerliliği kuşkuyla karşılanacaktır.

Almanya'nın batısındaki demir ve kömür yataklarının zenginliği, Ren nehri boyunca kurulan ticaret merkezlerinin birbiriyle bağlantılılığı, ülkeyi bir ağ gibi saran ticaret yollarının faallığı, doğuda ve güneydeki tarımsal sahaların yüksek verimliliği; kapitalist gelişmeye neden olan ve yüksek kazanç imkanı sunan, din dışı faktörlerden sadece bir kaçıdır. Üstelik Almanya'nın pek çok önemli sanayi ve ticaret merkezinde protestan öğreti belirleyici bir etkiye sahip olamamıştır. İşadamları ve bankerler arasında, dünyevi asketikizmden haberdar olan veya

²⁴ “Fransız reformist olan Calvin, alınan borcu aşan fazla ödemeyi tefecilik olarak görmeyen ilk ilahiyatçıdır. Oysa Ortaçağın Katolik ilahiyatçılarına göre, borcu aşan her fazla ödeme kardeşliğe olduğu kadar merhamete de aykırıdır. Gerçekte tanrıya ait olan zamanın satılması anlamına gelen, fakirin tüketeceği mala el konulmasına neden olduğu için hırsızlıkla bir tutulan faizin merhamete karşı olduğu Ortaçağ Katolikliği görüşü, on altıncı ve on yedinci asrın bütün Protestanları tarafından savunulmuştur. Yeni Ahit'in diğerkâmcı ideallerinin değişen ekonomik gerçeklere uygulanamayacağını kabul eden Calvin, alınan borcun tüketimde mi yoksa üretimde mi kullanılacağı ayırımı öne çıkartmıştır. Tüketim mallarını satın almak için alınan borçtan faiz alınması haksızlıktır, zira bu maksatla borcu sadece fakirler istemektedir ve bu tür borç para da alındığı anda harcanıp tüketilmektedir. Oysa üretimi genişletmek maksadıyla alınan borca faiz ödenmesi, adalete uygundur hatta bu fazla ödeme gereklidir; çünkü borç alan kişi zengindir ve zenginliğine zenginlik katmıştır, verdiği paranın sağladığı kazançtan uygun bir pay almak alacaklının hakkıdır.” (Jones, 1989; 142)

parasal kazançlarıyla tanrısal kurtuluşa erişeceğine inanan, kısacası tanrı mutemetliği güdüsüyle tutumlu olan ve tanrı şanınin aracısı olduğu hissiyle sıkı çalışan kimselere rastlanmış da değildir. Weber'in tezi, kapitalizm ile kalvinizm arasında kurulmuş tamamıyla soyut bir bağlantıdır. Kaldı ki ekonomik bakımdan ileri gitmiş önemli Alman şehirlerindeki nüfusun yarıya yakını Katoliktir. Örneğin Dusseldorf şehrinin yarısından fazlası Protestan değildir (Samuelson, 1957; 112). Almanya'nın en büyük kentlerinden olan Cologne'de Katolikler üçte iki gibi bir nüfus çoğunluğuna sahiptir. Gerçekten de sanayileşme dönemi boyunca Katolik şehirlerin faal katkıları, diğer Protestan bölgelerden farksızdı. Üstelik sanayici, girişimci ve bankerlerin karakterleriyle ve ekonomik varlıklarıyla nüfusun göze çarpan büyük bir çoğunluğu Katolikti, bu insanlar, çevresinde varlıklı ve asil olarak tanınan ailelerin yeni nesilleriydi. Konuya şahıslar ve aileleri açısından bakıldığında, Weber'in Protestanlık ile kapitalist ruh arasında kurduğu bu uyumluluk kuramı, pek çok araştırmacı tarafından aşırı soyut ve saha çalışmalarıyla desteklenmemiş olarak görülmektedir.

Ekonomik ilerleme bakımından dikkat çeken ve kapitalist gelişmesinde dinsel güdülerin etkili olduğu görüşü ileri sürülen bir diğer ülke, Benjamin Franklin'in de yaşadığı yer olan New England'dır. Araştırmacıların büyük bir çoğunluğu, Amerika'da sanayileşme hareketinin ve özellikle de tekstil sahasındaki endüstrileşmenin New England'da nasıl başladığına gerçekten çok ilgi duymaktadır (Samuelson, 1957; 116). Kapitalist gelişmenin veya teknolojik ilerlemeye uyum sağlayan sanayileşme hareketinin, pamuk diyarı olarak da tanınan Güney'de başlamamasının ve kısmen geri kalmış olmasının kesinlikle tesadüfi olmadığı görüşü öne sürülmektedir. Zira endüstrileşme hareketine yol açan bir fabrikanın bir yerde kurulması bile, en azından bazı faktörlerin bir araya gelmesini gerektiren bilinçli bir kuruluş yeri seçiminin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Elbette sanayi bölgesinin oluşumu için iyi ulaşım yolları, su gücü, nemli hava durumu, ılıman iklim vs gibi bir takım coğrafik koşulların yanısıra yetişmiş işgücü, meslek ve eğitim kurumları, kültürel ve kurumsal yapı uygunluğu gibi bir takım ön koşulların tamamının bir arada bulunmasını gerektirmektedir. Ancak Amerika'nın kuzeyinde var olduğu bilinen sanayileşme için gerekli olan kuruluş faktörlerinin neredeyse tamamı Güney'de vardır veya geliştirilmesi olanaklıdır. Madenler, kimyevi maddeler, deri, kereste, balık vs Kuzey'de her ne varsa, Güney'de de yok değildir, hatta bazı kaynaklar açısından Güney çok daha zengindir. Yapılan kıyaslamalı araştırmalar, Kuzey'in²⁵ olduğu kadar

²⁵ "1600-1865 dönemi ABD ekonomisini etkileyen bazı genel özellikler söz konusudur. Bunlardan ilki, ABD'nin hiçbir zaman feodal bir ekonomiye sahip olmaması, geçmişten gelen kurumların, toplumsal sınıfların ve eski yapıların direncine maruz kalmamasıdır. İkinci özellik, ABD'nin ekonomik kalkınma sürecinde köle emeğine başvurmasıdır. ABD'de 1861

Güney'in de, hammaddeye ve ürün alıcısına ulaşma olanaklar, enerjiyi ve taşımacılığı geliştirme imkanları hemen hemen eşit düzeyde bulunduğu halde; neden, 18. ve 19. yüzyıllarda belirgin bir hale gelen sanayileşme sürecinin Amerika'nın Güneyinde değil de Kuzeyinde ve özellikle New England'da başlamış ve gelişmiş olduğunu açıklamaya yönelmiştir. Amerikan iç savaşını Kuzeylilerin kazanmasının en önemli nedenini, askeri taktikler veya kahramanlık destanları değil de, bu askeri gücü sürekli kılarak geliştiren sanayi tesislerinin ve fabrikaların Kuzey'de çok daha fazla olmasında bulan araştırmacılar, Kuzeyde Protestan mezhebinin çok güçlü olmasının bir tesadüf olmadığını belirtmişlerdir. Kuzey'in bu ekonomik başarısı ve askeri zaferi, Weber'in tezinden haberi bile olmasa da, bu dönemle ilgili yazılmış hemen her kitabın dinsel vurgusu ve ulusal gururu haline gelmiştir. Oysa Weber'in kapitalizm ile kalvinizm arasında nedensel ilişki kuran veya en azından aralarında uyuma dayalı karşılıklı etkileşimin bulunduğunu öngören Weber'in tezini savunan araştırmacılara göre, Kuzey'in ekonomik üstünlüğünün ve askeri başarılarının neden, Protestan olmalarıdır.

Hayatı sıkı bir disiplin altına alarak ve tasarladığı hedeflere uygun davranarak, kalvinist ahlakın şart koştuğu dakik olmanın ve sıkı çalışmanın yanında, ne kadar servet sahibi olursa olsun sade yaşamdan vazgeçmemek ve tutumlulukla biriktirilen paranın yalnızca iş etkinliğine aktarılarak ekonomik faaliyeti geliştirmek vs gibi kazanca ve başarıya güdülenmiş Puritan eğiliminin, Kuzey Amerika'nın gelişmesine yol açtığı, bizzat M. Weber'in aktardığı Benjamin Franklin'in sözleriyle açıklanmıştır. Benjamin Franklin, Boston'da doğmuş, gerçekten de hayatın her anını disiplin altına alınmasını ve tüm gayretlerin akılcı kararlarla belirlenen maksatlara yönlendirilmesini zorunlu gören, her davranışı kayıpları ve kazançları açısından faydacı bir yaklaşımla değerlendiren bir filozofdur. Franklin'in düşüncelerinin etkisi altında kalmış New England'ın insanlarının, yararçı bir mantıkla aldıkları akılcı kararları tüm davranışlarına yansıttıkları nasıl bilinemiyorsa; yaşama tarzını sıkı bir disiplin altına alarak çalışmada dakikliğe ve başarıya yönlendiren rasyonel ekonomik faaliyetin Puritan inancının güdülemesiyle gerçekleştiğini de belirlemek olanaklı değildir. Esasen Weber'in tezinin geçerliliğini sorgulayan veya davranışların nedensel güdülerini açığa çıkartan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu nedenle Franklin'in sözleriyle açıklanan Protestan ahlakını özümsemiş olan New England²⁶ halkının veya bir bütün olarak Kuzey Amerika'nın, dinsel

yılında patlak veren ve yaklaşık dört yıl süren iç savaşın sonuçları çeşitli olabilirdi. Savaş bittiği zaman, Kuzeyin zenginliği ve askeri gücü karşısında Güneyin yenilgisi kesinleşmişti.” (Küçükkalay, 2014; 484)

²⁶ “Disiplinli ve devamlı çalışmanın yanında tutumluluk halinde ekonomik faaliyetlere yönelerek daha iyi bir ekonomik konum elde etme emelinin çok belirgin bir şekilde New England'daki insanlarda görüldüğünü, diğer dinlere kıyasla çok daha büyük bir coşkuyla kazanç peşinde koşulduğu kimse inkar edemez. İhtiyatlı her araştırmacı diğer faktörleri ihmal ederek sadece dine odaklanmaz. Gerçi Güneyin önemli bölgeleri esas olarak Puritan bir eğilim göstermiştir. Puritanizmin kişilerin

güdülerle ekonomik üstünlüğü elde edip etmediğı kesinlik kazanmamıştır. Amerika'da görülen sanayileşmenin temel nitelikleri dinden bağımsız bir şekilde incelenmesi, yalnızca dinsel etmen üzerinde odaklaşmak yerine, diğere tüm faktörlerin etki derecelerinin belirlenmesini gerektirir. Kaldı ki Güney'de yaşayan nüfusun önemli bir kısmı Puritan öğretiyi benimsemiş, yeni nesiller Puritan inanca göre yetişmiştir. New England hakkında ileri sürülen ve kapitalist gelişme ile Puritan ahlakı arasında kurulan bu nedensel ilişkinin gerçekliliğı ikna edici içerikte kanıtlanmadığı gibi, örnek gösterilerek Protestan inancının bulunduğu her yer için geçerliliğı yoktur.

Çok özel nitelikteki öğrenim seviyesi, üretime uyarlanan ve bilimsel yeniliklere dayanan teknolojik ilerlemeler, rasyonel ekonomik faaliyeti mümkün kılan kurumsal yapılar; hemen her yerde ve dinden tamamıyla bağımsız bir şekilde, kazanç peşinde koşan ve kendisini başarıya güdüleyen, girişimci ve yöneticileri ortaya çıkarabilir. Amerika'nın Kuzey'i ve özellikle New England'ı ile Güney'i arasında bağımsızlık yıllarında fark edilen bu büyük farklılık, ekilebilir arazinin geniş miktarlara ulaşmasında ve bereketli olmasında da aranmalıdır. Güney'in uçsuz bucaksız verimli tütün ve pamuk alanları bulunmaktadır. Kuzey'de ise, hemen her yerde küçük çiftliklere rastlanmaktadır. Kuzey'deki bu küçük çiftliklerin geliri, son derece düşüktür. Bunun en önemli nedeni iklim olumsuzluklarıdır. Küçük ekonomik birimler olarak kurulan bu aile çiftlikleri, olumsuz doğa koşullarına karşı koyacak teknolojik gelişmeyi sağlayamamışlardır. Kilise karşıtlarının uğrak merkezi haline gelen New England'da²⁷ olduğu kadar bütün Kuzey Amerika'da insanlar, tarımdan servet

ideallerine nasıl biçimlendirici bir tesirde bulunduğu, Kuzey-Doğudaki altı eyaletin neden bu kadar güçlü olduğu irdelenmeden açıklanamaz. Güney ekonomik bakımdan hâlâ geri bir durumdadır, Kuzey bir bütün olarak Güney eyaletlere kıyasla çok yoğun bir Puritanizme bağlanmıştır, ayrıca dünyevileşme eğilimiyle de açıklanan kazanç tutkusu Kuzeydeki insanlarda çok hararetle güçte daha yaygındır. New England'daki Puritanların üstün ekonomik başarılarına yol açan nedenler arasında, kilise karşıtı oldukları için başlangıçta toplumdan dışlanmış ve bir bütün olarak devlet hizmetlerinden koparılmış olmasının etkisi çok büyük olmuştur. Kamu hizmetlerinde görev almayan Puritanlar, sıradan insanlardan çok daha fazla sanayi ve ticarete yönelmiş veya buna mecbur kalmış, teknik eğitimde özel bir ihtisas sahibi olarak teknolojik yenilikleri tasarlamış, gelişen mesleki kapasiteleriyle ekonomik gelişmede etkin roller üstlenmişlerdir. New England ile Güney arasındaki büyük farklılık, Güney'de sürülebilir arazinin büyüklük ve verimliliğinin aşırı fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kuzey'de ise arazilerin verimliliğı düşük olduğundan, ancak çok küçük parçalarda üretim yapılabilmektedir. Güneydeki geniş arazilerde köle emeğı kullanılarak toprağın işlenmesi ve uygun iklimin gözlenmesi, gelişme üzerinde olumsuz tesirde bulunmuştur. Oysa tarımın yetersiz olduğu New England'da, sanayileşmek zorunda kalınarak servete ulaşılmış ve yaşama seviyesinin çok üzerine çıkmıştır.” (Samuelson, 1957; 114)

²⁷ “Kürk ticareti, balıkçılık, deniz taşımacılığı ve köle ticareti sonunda ekonomik yaşamın en önemli kolları haline gelmiştir. Sağladığı muazzam kazançlardan dolayı bu uğraşlardan edinilen sermaye birikimiyle yeni ve geleceğe dönük büyük iş tasarımları gerçekleştirilmiştir. Kazançlı ve büyük işler için biriktirilen sermayenin en uygun yatırım sahası, başarıya ulaşmak ve serveti arttırmak için gerekli olan ve neredeyse garanti eden koşullara sahip bulunan New England'dır. Bir diğere önemli faktör, dinsel coşku ile ekonomik başarı arasında tatminkar bir uyum ve birlik sunan New England'a kilise karşıtlarının göç etmesidir. İngiltere'den New England'a gelen ilk büyük göçmen dalgası, 1630'lu yıllarda I. Charles'ın saltanatı sırasında olmuştur. Bu göç hareketinde iki nokta son derece açıktır: (1) Puritan göçü, İngiliz ekonomik yaşamın getirdiğı zorluklar bir yana, devlet gücünü sınırsızca kullanan kilise zulmünden kaçış olduğu için inanç farklılığı birinci dereceden vicdani bir nedendir. (2) Ne var ki sırf inanç kişinin Atlantik'i geçerek Yeni Dünyanın nimetlerinden yararlanmaya, yani göç ettiği yerde iş kurup yüksek kazançlar elde etmeye asla neden olmaz. İnancı nedeniyle ne kadar haksızlığa da uğrasa, fakir bir insanın

sahibi olma ümitlerini kaybettiği için çiftliklerin dışına çıkmış, bu çok düşük seviyeli ve olumsuz koşullu tarımsal döngünün dışına çıkararak sanayiye yönelmek zorunda kalmıştır. Kürk ticareti, balıkçılık, denizcilik, hatta köle ticareti bile ekonomik hayatın en önemli kollarından biri haline gelmiştir. Seri imalata geçilen nihai ürünle ilgili işler, diğerlerine kıyasla çok yüksek kazançları sunduğu için sermaye birikimi de rağbet edilen bu kollarda oluşmuş, tasarruflar da yeni ve daha yüksek kâr vaat eden endüstriyel üretim üzerinde odaklaşmıştır. şayet sermaye birikimi New England'da diğer bölgelere kıyasla çok daha yüksek bir yoğunlukta oluşmuş, kazanç peşinde koşan girişimcilerde risk üstlenme çok daha katlanılabilir bir hale gelmişe; sadece dini alanda değil din dışı kaynaklar bakımından da, başarı ile ekonomik ilerlemenin birlikte oluşmasını sağlayan zorunlu her ne kadar etmen varsa Kuzey'de yoğunlaşmış olmasıdır.

SONUÇ

Protestanlığın yararçılık ahlakı, düzen ve faaliyettir. Bu yararçılık ahlakına göre, her türden günaha ayartmalar aylaklık halindeki ölü zamandan yükselmektedir, inançlı olan herkes vaktini boşa harcamaya ve verimsiz bir faaliyet sürmeye karşı kendisini korumalıdır. Oysa düzen altına alınmış hayat içinde bir Puritan erdemi olarak tanınan meslek öğretisi, Katolikler tarafından da daima tavsiye edilmiştir. Dünyevi işler, dinsel bir uygulamaymış gibi kabul görmüş, disiplinli hayat, lütuf halinin bir işaretiymiş gibi yorumlanmıştır. On sekizinci asra gelindiğinde, dünyevi görevin ve için zorunlu bir uğraşı haline gelmesi bir yana, protestanların zenginliğe bakış açısı Katolikler tarafından da benimsenmiştir. Artık din, çalışmayı kutsal bir görev haline getirmekte, aylaklığı ve tembelliği günahkarlığın kaynağı olarak görmektedir. Ruh ancak yararlı ve verimli, disiplinli ve dakik, dürüst ve özdenetimli bir çalışma yoluyla beslenebilir düşünceyi, Katolikler tarafından ret edilmiş değildir. On yedinci ve on sekizinci asırlardaki Puritanlar ile Katolik öğretiler arasında pek bir farka rastlanılmamıştır. Sadece Puritan ve kalvinist mezheplerin katkıda bulunduğu öne sürülen, kapitalist ruhun dayandığı çalışkanlık ve tutumluluk erdemleri, Katolikler tarafından da benimsenerek teşvik edilmiştir. Bu gibi düşünce ve eğilimler, on yedinci asrın sonuna gelinceye kadar, protestanlar ve Katolikler arasında, bu düzeyde oluşturulmuş ve geliştirilmiş

evinde oturup belaya bulaşmamak için korunmaktan başka çaresi yoktur. Göç edenlerin önemli bir kısmı eğitim görmüş nitelikli işgücünden olduğu gibi, tüccar ve sanayici olmak üzere girişimci ailelerden oluşmaktaydı. İngiltere'den çıkan kadın ve çocuklarıyla birlikte 20.000 kişiden fazla insan, taşınabilir servetlerinin yanında bilgi ve yeteneklerini de New England'a götürmüş, burada serbest ekonomik faaliyet ortamına kavuşmuştur. Yeni Dünya'ya (Amerika'ya) İngiltere'ye göç eden bu insanlar kilise karşıtlarıdır, inançları yüzünden eziyet görüp dışlanmış olsalar da, inançlarının yanı sıra parasal servetleri de

değildi. Kapitalist ruhun yükselişi ile protestan ahlakı arasında doğrudan bir bağlantının kurulduğu Weber'in tezini tersine çevirerek, sonuçtan nedene gidilerek konuyu irdelemek de olasıdır. Zira protestan ahlakı, orta sınıfı oluşturan insanların kapitaliste özgü zihinsel eğilimlerin yükselmesinin tesiriyle, değişmiştir. Kalvinist ile Puritanlar arasında, işadammın görevlerinin aynı ruhani coşkuyla desteklendiğine her zaman tanıklık edilmiş değildir. Çağın değişim ruhunun yansıtılması halinde, her iki mezhep taraftarlarında da görünüşte benzer olan pek çok konu hemen fark edilir. Başlangıçta dinsel engellemeye uğrayan teşebbüs ruhu, sonunda, yine dinsel bir coşkuyla kabul görmüştür.

KAYNAKLAR

- Brodrick J. (1934). *The Economic Morals of The Jesuits An Answer to Dr. H. M. Robertson*, Oxford University Press, London
- Cuningham W. (1967). *Christianity and Economic Science*, Longmans-Green, New York
- Fanfani A. (1935). *Catholicism Protestantism and Capitalism*, Sheed & Ward, London
- Hyma A. (1938). *Calvinism and Capitalism in the Netherlands 1555- 1700*, *Journal of Modern History*, Vol. 10
- James M. (1930). *Social Problems and Policy During The Puritan Revolution 1640-1660*, George Routledge & Sons, London
- Jones N. (1989). *God and Moneylender*, B.Blackwell, New York
- Küçükkalay A. (2014). *Dünya İktisat Tarihi*, Beta, İstanbul
- Niebuhr R. (1957). *The Social Sources of Denominationalism*, Meridian Books, New York
- Novak M. (1993). *The Catholic Ethic and The Spirit of Capitalism*, The Free Press, New York
- O'brien G. (1970). *An Assay on The Economic Effect of The Reformation*, Augustus Kelley Publisher, New York
- Pirenne H. (2009). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Robertson H.M. (1933). *Aspects of the Rise of Economic Individualism: A Criticism of Max Weber and his School*, Cambridge University Press, Cambridge
- Samuelson K. (1957). *Religion and Economic Action: A Critique of Max Weber*, Scandinavian University Books, London
- Sée H. (2004). *Modern Capitalism: Its Origin and Evolution*, Batoche Books, Kitchener

vardır; bu nedenle, Weber'in uyandırdığı izlenimle inançlarından başka bir şeyi olmayan ve fakirlikten inançları sayesinde kurtulan kimseler değildir." (Samuelson, 1957; 115)

Sombart, W. (1916). *The Quintessence of Capitalism: A Study of the History and Psychology of the Modern Business Man*, Fisher Unwin Ltd., London

Sombart, W. (1911). *The Jews and modern capitalism*, Batoche Books, Kitchener

Tawney R. H. (1998). *Religion and The Rise of Capitalism*, Transaction Publishers, New Jersey

Troeltsch E. (1976). *The Social Teaching of The Christian Churches*, The University of Chicago Press, Chicago

Weber M. (1950). *General Economic History*, Illinois

Weber M. (1992). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Routledge, New York

Weber M. (1978) *Economy and Society*, University of California Press, Berkeley